

Հրատարակող քիւն Բագուի Հայոց Մարդասիրական Ընկերութեան

Ա. Բ. Ա. Մ. Ա. Յ. Ի. Ա.

№ 1.

(Арамансь)

Հ Ո Ղ Ի
 Մ Ա Ր Դ Ը

(Власть земли)

ՅՕԳՈՒՏ ՀԱՅ ՓՈԽՍՏԱԿԱՆՆԵՐԻ

Б А К У

Типография „Трудъ“ С. Г. Берладира и К-о.
1915.

291.99
Ա-83

7. *[Faint, illegible handwritten text]*

29/1/33

442 09, 1

1917

NOTES FOR THE USE OF THE

21.02.2013

Հասարակութիւն Բագուի Հայոց Մարդասիրական Ընկերութիւն

01 JAN 2009

09 NOV 2010

Ս. Ր. Ս. Մ. Ա. Յ. Ի. Ս.

4. Փրայմա Բոմբեր
Կարգադր

891.99

4-83

Կար.

Հ Ո Ղ Ի

1006
1915

ՄԱՐԴԵ

ՅՕԴՈՒՏ ՓԱԽՍՏԱԿԱՆԵՐԻ

БАКУ

Типография "Труд" С. Г. Берладина и К-о.
1915.

808-89

ՀՈՂԻ ՄԱՐԴԸ

I

Դառերը ծածկուած էին առաւօտեան քանձը մեզով՝ մի քանի քայլի վրայ քփերն ու ծառերը դժուարութեամբ էին որոշուում. բայց լոյսը նոր բացուած էր եւ նրա ներկայութիւնն զգացուում էր մեզի միջից:

Գիշերը կանաչ խոտերի վրայ ցօղր նստել էր մանրիկ կարիկներով, եւ դեռ այժմ էլ աննկատելի կերպով մեզի քանձութիւնից իջնում էր մի դուրեկան խոնաւութիւն ու նոր արքնացած դառերը ցօղազարդում, այնպէս որ, երբ Թումաս-ամին հասաւ Մեծ-Տափի վերելի ծայրն ու սերմի բերք ցած դրեց, տիւններն արդէն քացացել էին ու փոկերը կակղել:

Բայց նա գոն էր ու սիրտը՝ խաղաղ. նախընթաց անձրեւներից հողը բոլորովին փխրուն էր դարձել, իսկ մեզ օրերը սերմ զցելն ու վար անելը շատ նպաստաւոր էր եզների համար:

Մեծ-Տափի վերելի ծայրին, որեւէ իջեցրել էին սերմը, մի հնամեայ ընկուզենի կար, որ, քեռ տիւնները դեղնած էին, դեռ սաղարքաքափ չէր եղել ու մի որոշ տարածութիւն ազատ էր պահել անձրեւներից: Թումաս-ամին այդ չոր տեղը կրակ արեց, խուրչինից հանեց մի կտոր փափուկ հաց ու մօտեցաւ տանուներեք տարեկան քոռանը:

— Հէ՛ր, բալա-ջան, մտնում ես,—ասաց նա խանդաղասանով, քոռան ձեռները շփելով.—եկ, մասաղ. կրակի մօտ նստի՛ր, համ տաքացի՛ր, համ եղ հացդ կե՛ր, ես սերմը զցեմ... բայց աչիդ եզներին պահի՛ր, շատ չհեռանան:

Այդ ասելով, Թումաս-ամին մի երկու քայլ դենը գնաց, ցելից վերցրեց հողի մի կոճե ու մանրեց մասներով. հողը փխրուն էր ու խոնաւ. խոփը հեշտութեամբ պէտք է իւր գործը տեսներ:

Ապա մօտեցաւ ցորենի հակին, զոգնոցը՝ երկու ծայրերից բռնած՝ լցրեց սերմով ու անցաւ դաշտի ներքեւի կողմը: Աջ ձեռնով զոգնոցից մի բուռը սերմ վերցնելով, Թումաս-ամին երեսը դարձրեց դէպի արեւելք ու կանգնեց: Այդ ռոպէին նրա դէմքը վեհ էր ու հանդիսաւոր. այն գործը, սերմ գցելու խորհուրդը, որ պէտք է կատարէր, այնքան մեծ էր ու վսեմ նրա համար, որ մէկ էլ այդպիսի երկիւղածութիւն Թումաս-ամին Մեծ-Պապի վերջին շաբաթ օրն էր զգում, երբ երկար ծովապահուրիւնից յետոյ Բահանայի առաջ չոփած՝ մեղիների բողոքութիւնն էր սպասում:

Նա լուռ էր. օրբունները չէին շարժուում. բայց այն կօնական խորհրդաւորութիւնը, որ դրոշմուած էր նրա դէմքին, յուսով լի աչքերը, որ հեզութեամբ յառած էին դէպի արեւելք, ցոյց էին տալիս, որ նա աղօթում է հոգով ու օրով, եւ այդ աղօթքը հասարակներից չէ:

Երբ լսին աղօթքը վերջացրեց, Թումաս-ամին մի քերտացնող, օրհաբուլիս հոգոց փառեց ու՝

— Եւ՛ Տէր-Աստուած, Դո՛ւ երեսուրցս հացը հասցնես — ասելով, սերմի առաջին բուռը շաղ տուեց:

Այդ ռոպէին նրա սիրտը լի էր բարութեամբ ու անհուն սիրով. հողը, որի վրայ սերմ էր ցանում, սերմը, որ բուսն է մէջ խելաւում էր մեղմով, խոնաւ մեղքը, որ անբաժանցելի քանձաւորեալք փռուել էր դաշտերի երեսին, այդ բոլորը սիրելի էին նրան, եւ կարծես նրանք առանձին-առանձին բաներ չէին, այլ ինքն էլ նրանց հետ միացած՝ կազմում էին մի անբաժանելի միութիւն, համակուած միեւնոյն զգացումներով, միեւնոյն ապրումներով:

Գոգնոցի սերմը վերջացաւ: Թումաս-ամին դարձեալ մօտեցաւ սերմի հակին, զոգնոցը լցրեց ու շարունակեց սերմելը: Բազմաքիւ անգամ այդ նոյնը կրկնելով, յետ նայեց,

զատ, որ ցանածը հերիք է մի օրավարի համար, վերջին բուռն էլ շաղ տալով, գնաց դէպի ընկուզենին:

— Դե, բալա-ջան, Գասպար, ասաց նա, բոռանը դառնալով. — վեր կաց, մասաղ, եզները բեր լծենք, որ Մեծ-Տափին պահ տուածը ծածկենք:

Գասպարը, որի ոտները կրակի կողմին երկար նստելուց ընդարմացել էին, մի քիչ դժուարութեամբ բարձրացաւ տեղից, սկզբում կամաց-կամաց, բայց քիչ յետոյ ոտները բացուած՝ վազելիւզ հասաւ կանաչկոտում արածող եզներին, ու Բեց այնտեղ, որտեղ պապը սերմ էր գցել:

Թումաս-ամին գուրգուրանով մօտեցաւ եզներին, Բաղըր խօսքեր ասելով՝ մէկի գլուխն ու աչքերը սղալեց, միւսի մէջքը շփեց, երրորդի պագերից բռնեց հանաւով, չորրորդին սիրով խրատեց կարգաց, որ չարաննիութիւն չանէ, ընկերոջը չբոսբոսէ, եւ այդ օրուայ անելիքի ու իր յոյսերի մասին պատելով եզներին, լուծը բարձրացրեց ու դրեց առաջին ջուխի շլնին:

Լաւ խնամուած, առաւօտուայ ցօղոտ խոտերում արածած կուճե եզները հանդարտ կանգնել, որոնում էին ու սպասում: Թումաս-ամին սամիները պինդ կապով կապեց, փոկն անց կացրեց առաջին լծի մէջ տեղից, միւս ջուխսն էլ լծեց, կղանք նայեց, մասանք պնդացրեց եւ կոտրակի տեսի դուրսինն էլ ստուգելով, անցաւ խոփի կողմը:

Գասպարը հմուտ հօտաղի հարակութեամբ, իր արժեքն իմացող մեծ երեսայի հպարտութեամբ բռաւ, նստեց երկրորդ զոյգ եզան լծին, ոտներով գրկեց լծից լուծ անցնող կաշուէ հաստ փոկը՝ աւելի հաստատուն դիրք բռնելու համար, ու նիպոսը ձեռնն առաւ:

Թումաս-ամին բռնեց մանր, խոփը բռնացրեց հողին, մի անգամ էլ երեսը դէպի արեւելք դարձրեց, խաչ հանեց երեսին ու կանչեց:

— Գասպար, ձե՛ն հանիր... դե՛, Խումար-ջան, Սարօ՛, ձեր ոտներին, ձեր դուռքին մասաղ. հօ՛, օ-հօ՛օ՛...

Երկար տարիներ վար ու ցանկութեամբ փորձուած, եփուած

եզները խախտուական ձայնը լսելով, իսկոյն հասկացան իրանց անելիքը. — յետեւի ոտներնին մի քիչ դիմաւոր տալով, վզերնին ձգեցին, ոյժ տուին, եւ խոփը, խրուելով փխրուն սեւահողի մէջ, սկսեց ուղղաձիգ ակօսներ փորել Մեծ-Տափի կրծքին:

Քումաս-ամին վարձուն ու հինգ տարեկան մարդ էր, բայց չէր կարելի ծերունի ասել, որովհետեւ այնպէս լաւ պահուել էր, որ դեմքին դեռ կայտառութիւն արտայայտող գծեր կային, իսկ մազերն այնքան էլ չէին ներմակել: Քիկներդ, հաստ մեջքով, քեւերը մազմզոտ ու ջլոտ, ձեռները լայն, նախնաւոր մորթով, մասները հաստ-հաստ ու ծածկուած կոճերով: Տասնուամեկ տարեկանից սկսած նա հաղորդուել էր գիւղական աշխատանքներին, իսկ հասնել տարեկանից՝ նա արդէն ամուսնացած, գիւղամէջ դռար էր եղած, իրաւաւոր գիւղացի էր ու փորձուած երկրագործ:

Յիսուն տարի առաջ էր, որ նա սրտի քրքուցով, մի ներքին, իրան միայն յայտնի գաղտնի հայտնութեամբ, իր ստանկական քերութ, բայց նկուն մասներով առաջին անգամ, հօր ներկայութեամբ բռնեց մանր ու խոփին ուղղութիւն տալով՝ քիւր, կանչեց հօտաղին: Եւ այն օրուանից յիսուն տարի շարունակ նա դաշտումն էր, իսկ հողը, խոփն ու եզները՝ նրա անբաժանելի մի մասը:

Նա հողի մարդ էր դարձել եւ չէր կարող ապրել առանց հողի: Մեծ-Տափը նրա շունչն էր, եզները՝ նրա միտքն ու հոգին: Նա ամենամանրամասն կերպով գիտէր, քե Մեծ-Տափում աշունն ի՞նչ տեսակ խոտեր են բսնում, գարնանն ի՞նչ տեսակ: Գիտէր, քե ցորենը որտեղ ի՞նչ բարձրութեան էր լինում, եւ քե պուտն ու շախկամը աւելի շատ ո՞ր կողմն են բսնում: Հանաչում էր մինչեւ անգամ շատերին ա՛յն քոչուններից, որ իւր սիրած-պաշտած բնկուղեմու նդներին գալիս, հանգստանում էին:

Եւ Քումաս-ամին երբեմն մտածում էր, քե ի՞նչ կը լինէր իր դրութիւնը, եթէ Մեծ-Տափը ձեռքից բնկներ. մտածում էր ու համ վախենում, որ գլուխն այդպիսի մտքեր են

գալիս, համ ժպտում. իսկ ժպտում էր, որովհետեւ նրան քում էր, որ ինքն անպատեհ կը մեռներ ցաւից, բայց խօ Մեծ-Տափն էլ իր հետ կը մեռներ: Ինչպէ՞ս կարելի է, որ կեանքի մի մասը մեռնի, միւս մասը կենդանի մնայ. — իսկ Մեծ-Տափն ու Քումաս-ամին մի ամբողջութիւն, մի՛ կեանք էին կազմում...

Ակօսները կանոնաւոր շարքերով շարունակ էին միմեանց կողմով եւ Մեծ-Տափի ներքեւի մասը ծածկում էր խոփի բերնից շուռ եկած խոնաւ, սեւ հողով, որ գիրկն էր առնում նոր ցանած սերմերը, նրանց այնտեղ պահպանելու գալիք ցրտերից, մինչեւ գարուն:

Օրը բաւականին անցել էր: Մեզը պոկ էր եկել դաշտերի երեսից եւ աւելի քան ճարացած՝ կանգնել հողից մի պարանաչափ բարձր: Եւ այդ դրութեամբ, ամպերն այժմ կարծես աշխատում էին մի կերպ քերտանալ իրանց մէջ պարունակած ծանրութիւնից, եւ անձրեւը մանրիկ, բայց խիստ շիւք շաղում էր ներքեւ:

Գասպարը լծի վրայ նստած, հօտաղի երգեր երգելով, փաշալերում էր եզներին. գովում էր նրանց գոյնը, ոյժը, նակասը, խոստանում հանգստութիւն, առատ խոտ: Երգում էր, բայց ամբողջապէս ջրողով էր ելել, եւ մեկ-մեկ սարսուռ էր ու ձայնը փոխում, երբ բրդոտ փափախի մազերի վրայ նստած կաթիլներից մի փանալով ու էլ ծանրութիւնից տեղը մնալ չկարողանալով, սահում էին ու նրա բաց պարանոցից ներս գլորում դէպի կուրծքն ու քիկունքը:

Իսկ Քումաս-ամին երանութեան մէջ էր. նրա նոգը չէր, քե մեջքն ու ուտերը բոլորովին քրջուած էն. շաղը, խոնաւութիւնը նրա համար մի երկնասուր գանձ, մի սխալելի բարիք էր, որ բնութիւնն էր ուղարկել՝ աշխատաւորի ջանքն օրհնելու:

Եզներից մեկը, խումարը՝ չոփեց. խոփը դեմ էր առել հողի տակ քաղնուած մի չոր արմատի ու մեխուել տեղը: Ցրտից նեղացած էր քե ինչ, Գասպարը նիպոսը մեկնեց, մի սպառնական ձայն հանեց ու զարկեց խումարի մեջքի երկարութեամբ:

Յանկարծ թումաս-ամին ծառս եղաւ նիպոսի շումիոցից, դիպաւ ու կես զարմացած, կես քնդարմացած՝ մնաց դեպի լուծը նայելիս. մի քանի վայրկեան յետոյ միայն ուշաբերուեց ու հասկացաւ, որ խումարը չոքել է, եւ այն Գասպարն էր, որ զարկեց եզանը:

— Վա՛յ քու ձեռքդ չորանայ. եզանը խփեցի՞ր... — կանչեց թումաս-ամին կսկծի ու դառնութեան շեշտով, ապա սխալն ուղղելու համար մօտ վազեց, տեղից արդէն վեր կացած խումարի մեջքը սղալեց, գորովալից խօսքեր ուղղեց նրան եւ դունչը բռնելով՝ պաշեց նակասից ու աչքերից:

Երբ ուզում էր մանին անցնել, մտածեց, որ Սարօն, Ծաղիկը, Աբուաբը կարող են նեղանալ, նրանց էլ շոյեց, փաղափեց, «մասաղ-ջան» ասաց, յիշեց, որ Գասպարին այսպիսի հանդիսաւոր օրը ծանր խօսքեր ասաց, զոջաց եւ — բալա-ջան, քեզ մասաղ, բա եզանը կը խփե՞ն — ասելով, մօտեցաւ, հաստաւուն ձեռներով նանկեց մանը, խոփը յետ քսեց արմատից եւ միւս կողմն անցկացնելով՝ շարունակեց աշխատանքը:

Կեսօրից յետոյ, երբ մի ժամաշափ հանգստութիւն առնելով Մեծ-Տափի աշխատանքները նորից գործի էին կանգնել, ամպերը կամաց-կամաց վեր-վեր խաղացին, ապա նրանց մեջ տեղը բարակեց-բարակեց, ու մեկէ՛ն արանքը պատռուելով՝ վերելում երկնքի մի կտորը երեւաց մաքու՛ր, կապոյտ... Իսկ այդ պատռուածի միջից արեւը իւր ջերմ շողերն անուշ ծպտի նման փռեց լայնարձակ, հարք դաշտավայրի մի ծայրով:

Քիչ յետոյ ամպերը երկու խոռուր մասերի բաժանուելով, միմեանցից աւելի հեռացան, նրանցից մեկը նստեց հեռաւոր լեռան գլխին, իսկ միւսը, նորից կտրուելով մանրիկ փայլաների, աննետացաւ հորիզոնում:

Այժմ գեղածիծաղ, սիգապանձ արեգակը իւր ամբողջ գեղեցկութեամբ փայլում էր երկնակամարում եւ դաշտը ողորդել էր նրա կենսաստ ջերմութեամբ: Թումաս-ամին քրջուած չուխայից, եզների մեջքից, Գասպարի բրդոտ փափախից, դաշտի երեսից մի բարակ, մեղմ գոլորշի սկսեց բարձրանալ դեպի

վեր, օդը պարարելով աշունային մի առանձնայատուկ բուրմունքով:

— «Փառք ի պարծումս Աստուծու»... — մրմնջաց թումաս-ամին եկեղեցում շարունակ լսած այդ մի քանի բառերը, «բարձունս» — ի փոխարէն «պարծումս» ասելով: Միտքը չէր հասկանում. բայց քանի որ եկեղեցումն էր արտասանում եւ մեջը «փառք» էլ կար, «Աստուած» էլ, ուրեմն, աղօթք էր: Եւ թումաս-ամին արժի մի առանձին բաւականութեամբ մի անգամ եւս այդ աղօթքը կրկնելով, կանչեց. — դէ, Գասպար, երկու ակօս եւ մնացել. եզ էլ անցնենք, ու էսօրուայ գործը քոյ Աստուած օրհնէ...

Ապա իւր լայն ու նախնական փետրն առնելով մանը, ննջեց եւ պսպղուն խոփը նորից քաղուեց ակօսի ծայրում:

II

Մեծ-Տափը համարեա կպած էր գիւղին. նրանց միջի տարածութիւնը մի քանի բոլակում կարելի էր անցնել. երեւի այդ էր պատճառը, որ, քանի արեւը քեւում էր դեպի լեռներն ու գործը մօտենում վախճանին, Գասպարը նոյնքան էլ շուտ-շուտ էր երեսը շուտ տալիս ու դեպի գիւղը նայում: Նկատելի էր, որ տունը փողցրացել է՝ եւ Գասպարն ուզում է, որ օրը շուտ անցնի:

Արեւն ընդ առաջ գնալով յոգնած հօտալի փոքրիկ ցանկութեանը, սկսեց կամաց-կամաց վեր հաշուել դաշտերից, բարձրացաւ, բնկուզեցնու նոյներից սահեց, հասաւ բլուրներին, ապա Սիպակ-Սարի կատարին մի վայրկեան եւս քրքրալով՝ անցաւ լեռան յետեր:

Այդ բոլակին էլ թումաս-ամին օրավարի վերջին ակօսն անցնելով, կոացրած մեջքի դիպքեց ու ծպտուն աչքերով քուռանը նայեց: Գասպարն իսկոյն հասկացաւ պապի միտքը. ուրախ-ուրախ ցած բռաւ յծից ու կանգնեց եզներին առաջ:

Թումաս-ամին սիրով լի արտով մօտեցաւ իր գործակիցներին, նորից շոյեց նրանց, բաց արեց սամիներն ու լուծն արձակեց:

— Ձեր դէշրաքի՛ն մասաղ Թումաս-ամին.—ասաց նա, դառնալով եզներին, համոզուած լինելով, որ ինքն նրանց համար ոչ այլ ոք է, երբ ոչ «Թումաս-ամին»,—մի տեսէք Սասնուն ինչպէ՛ս ենք ուրախացրել է՛.—եւ ձեռքով ցոյց տուեց այդ օրուայ շուռ տուած հողը.—դէ, Գասպար, եզները կամաց-կամաց լինէր տուն, եւ էլ գալիս եմ:

Իրիկնամի կիսադօս լոյսի մէջ գիւղն այժմ մի միջին զանգուածի էր նմանում, եւ այժմ Մեծ-Տափից՝ միայն նոր վառած օջախների ու բոնիւրների ծուխն էր երեւում, որի կապտամոխրագոյն բարակ սիւները բարձրանում էին գիւղի բոլոր սներից: Այնտեղ էլ աշխատանք կար. հանդուրների հացն էր պատրաստում:

Գասպարը փորձառու աչքով իրանց սան ուղղութիւնը գտաւ, եւ մի մեծ ծուխ բնօրէնով, իրան հաւասարեց, որ այդ ծուխը հենց իրանց օջախինն է, եւ իր մէջ մի ջերմ կառօտութիւն զգալով դէպի այդ ծուխը, առանձին եռանդով շփուցնելով, եզները լեցեց դէպի տուն:

Թումաս-ամին լծերն ու փուկը չար աչքից հեռու պահելու համար ծածկեց ալիսում եւ մի փոքրիկ պոչոյս գործեց այդ օրուայ ցանած—հերկածի շուրջը: Անունն օրավար էր, բայց մեկուկես օրուայ գործ էր կատարուել. եւ ինչպէ՛ն կանոնաւոր էին ալիսները. կարծես մի վարպետ յաւկապէս զբաղուած էր եղել նրանով, որ ալիսները խնամով վերցնէ ու համաչափութեամբ շարէ միմեանց կողքի: Իրիկուան քոյլ լոյսի տակ, հերկած հողն այժմ, Մեծ-Տափի ընդհանուր ֆօնի մէջ աւելի՛ տեսնու հասիկ-հասիկ էր երեւում: Թումաս-ամին, իր կատարած գործի վստահութիւնն իմացողի զգացմունքով կուացաւ, վերցրեց հերկած տեղից մի բուռը հող եւ, երեսին մօտեցնելով, երկար նայեց:

— Եւ քու բարաբեաքին մասաղ, Մեծ-Տափ,—ասաց նա ժպտուն ու հոգեզմայլ դիմով.—քու Ստեղծողին մասաղ... Բանի՞ տարի է, մեզ հաց էս տալիս որդոց-որդի... Բեզ լոգնեցրել ենք. եւ տարի էլ մեզ հաց տուր, եկող տարի հանգստանալու հերքը բոնը կը լինի.—այդպէս խօսելով, Թումաս-ամին ցանկացաւ

ձեռքին բռնած հողը դէն զցել, բայց մին էլ կանգ առաւ. շարքէլ չէր կարելի. Մեծ-Տափը կը նեղանար... կուացաւ, ու հողը կամացուկ դրեց այնտեղ, որտեղից վերցրել էր:

Ալիսներից դուրս գալով, նա ուղիուեց դէպի ընկուզենին, ցափաք վերցնելու, որ, յամենայն դէպս, տեղից հետք բերել էր. պէտք կը գար. կարող էր մի որ եւ է բան կոտրել:

Երբ ծառի նիւղերի սանձանք մտաւ ու մի-երկու քայլ արեց, Թումաս-ամին կենտրոնացաւ իր մէջ ու կանգ առաւ. նա ոտի տակ մի կլոր իր զգաց: Առանց տեսնելու հասկացաւ, որ դա ընկուզ է, ընկուզենուց քափուած տերեւների տակ ծածկուած: Անխոստալի զոն ժպիտը բերնին, նայեց իր «Փոնփոխիկին», յետո՛ կուացաւ, վերցրեց ընկուզը, տարաւ ծառի տակ քաղցրեց ու ցափաք ձեռքին առնելով ուղիուեց դէպի տուն:

Գիւղում շատ քիչ է պատահում, որ տան անդամները միասին նաշի մասեն. որովհետեւ մեկն այգումն է աշխատում, միւսը դաշտում, երրորդը ջրաղաց է գնում, չորրորդը—մի այլ տեղ. ցերեկը բոլորը զբաղուած են լինում զանազան տեղերում. այդ պատճառով իսկական նաշն իրիկունն է լինում, երբ եղած-չեղածից մի որ եւ է կերակուր են պատրաստում, երբ բոլոր աշխատանքները տուն են հաւաքուում:

Այդ էր պատճառը, որ Թումաս-ամինց տան հարսները շարժուն դուրքեան մէջ, այս ու այն կողմ ընկած՝ պատրաստութիւն էին տեսնում, ամաններ դուրս բերում, բոնրատան կրակի վրայ դրած անագին կաքոյի տակի կրակը քեծացնում: Նրանք շատապում էին, որովհետեւ Գասպարն արդէն հանդից տուն էր եկել, եւ Թումաս-ամին, որտեղից որ է, հիմա կ'երեւար:

Եւ իսկապէս, քիչ յետո՛ Թումաս-ամին եկաւ, անցաւ գոմը, եզների առաջը նայեց, խոտի փնակն ու որակը ստուգեց, ապա սրահը մտնելով՝ նստեց շէմքում դրած հասարակ, իր ձեռքով շինած եռոտանի նստարանին: Փոքր հարսը, քեւերի կոնակները զրնգացնելով, երեսը ծածկած՝ մօտ վագեց, փութիկոս մասներով Թումաս-ամու տրեխատանները բաց արեց, ցեխոտ տրեխներն ու կիսաքաց գուլքները փառեց,

հանեց ոսկերից, շէտյ նոյն արագ շարժումներով մօտ բերեց գոլ ջրով լի փոփրիկ տաշակն ու սկսեց ամուռ ոսկերը լուսնալ. եւ նա այնպէս ժիր ու սրտով լուաց, որ Թումաս-ամին ծիծաղեց:

— Շա՛ն աղջիկ, ոսկերս պոկեցիր.—ասաց նա.—բու ծնողդ օրհնուի. հերիք ե, չուսերես բեր ու Դասպարին կանչիր:

Կրունկները դեպի ներս ծալած չուսերը ոսկերը գցելով՝ մտաւ տուն: Երկուր, նեղ սենեակ էր, գիւղերում ընդունած մանր լուսամուտներով, որոնցից մեկի երկու ապակին շարդուած էր ու ճեղք ձիւքած բուռը կայցրած: Ցասակը հող էր. բայց պատերի սակ, ամբողջ երկարութեամբ՝ խսիր էր փռած երեք կողմից, վրայից էլ՝ երկար գորգեր:

Թումաս-ամին չուսերը ոսկերից հանելով, գնաց ու ծալապահիկ նստեց յասկապէս իր համար դրած փոփրիկ օրոցի վրայ: Թուներից մեկը, փոփրիկ Սողոմոնը, որ դեռ չէր ֆնել, վազեկազ եկաւ ու պապի գիրկը զլորեց:

— Պա՛ն, փոքրս կծեմ, փոքրս.—ասաց Թումաս-ամին, բոռանը լաւ սագացնելով ձկներին:

Մալը, երեսը ծածկած, արագ-արագ հասաւ, երեխին յոգնած պապի գրկից դուրս փաշելու. երեխան նվազ դժգոհութեամբ ու կալաւ պապի կրծքին:

— Աղջիկ, կորի՛ր,—կանչեց Թումաս-ամին.—սա իմ բալէս ա. գնա՛ քու բալէկ գիր:

Հարսն ինքնագոհութեամբ ժպտաց ու հեռացաւ:

Հետզհետեւ հաւաքուեցին սան անդամներն եւ ձեռք ու ոտներն լուսնալով, ցեխից մաքրուելով, նստեցին սենեակի պատի սակ: Նկաւ եւ Դասպար:

— Նկ ինձ մօտ, բալա-ջան... հետեղ, ե՛ւսեղ.—ծայն տուեց Թումաս-ամին —իմ քեւս պահողը դու ես. սրանք հե՛շ. —աւելացրեց նա պատկառամբով ժպտացող իր որդիներին ցոյց տալով, որոնցից մեծը փռասուն տարեկանից անց էր.—երեք բալը մնաց սրանց, պրծա՛ւ... Մեծ-Տափը լաց կը լինի:

Դասպարը հպարտ-հպարտ նայեց իրա հօրն ու հօրեղբօր

եւ աչքը սկսեց դառնը, որեղից կարսան պէտք է ներս բերէին:

Եւ մինչդեռ Թումաս-ամին իր որդիներից հարց ու փորձ կ'անէր օրուայ գործերի մասին, գիրկը մտած բոռը ֆնեց: Որդիներից մեկը, որի երեխան էր ֆնածը, վեր կացաւ ճեղքից, գրկեց երեխին, ու շեմքումը կանգնելով, առանց կնոջ անունը տալու, կանչեց:

— Աղջիկ, ես երեխան ֆնել է, տա՛ր:

Կինը մօտ վազեց, ամուսնու գրկից առաւ երեխան:

— Ագի, սոված եմ.—մտնաց մեծ բոռներից մեկը:

«Ամի», «ագի», հօրեղբօրն ու հօրեղբօր կնոջն են կանչում գիւղում: Իսկ Թումաս-ամին ու նրա պառաւ Խարային բոլորի համար, քե՛ որդիների, քե՛ հարսների եւ քե՛ գիւղացիների, նոյն իսկ գիւղի ֆահանայի համար «ամի» ու «ագի» էին. միայն Թումաս-ամին էր, որ իրա պառաւին Սարվազնեց աղջիկ էր կանչում, եւ ագին, որ Թումաս-ամու անունը երբեք չէր տալիս. ամօր էր.—«բու պապ», «բու ամի», «մեր ալեւորը», «նա», «ինքը»—անաւ այն անունները, որ ագին յատկացրել էր Թումաս-ամուն:

Մի շրուտ, նիհար կին էր ագին. հարսներին մի ցուրտ խօսք ասած չկար. բայց շարունակ ճնային գործերի յետեւից ընկած, միշտ շտապելիս՝ ֆաղք խօսքերն էլ շատ առատ չէին նրա բերնում: Հարսները բոլորը փաշուում էին նրանից ու անխօս էին, բացի մեծ հարսից, որ խօսում էր, սկեսրոջ բոյլ-տուրեմով:

Այդ ագին էր, որ սենեակի դռնից ներս նայեց ու յետ դառնալով՝ կանչեց:

— Սուփրան գցե՛ք:

Իսկոյն նեղ ու երկար սփռոցը մեկնեցին շարունակ շարժման հետքով: Սփռոցը կապոյտ էր, կոպիտ նախշերով եւ մեջերքը մի ֆանի ճեղ սպիտակ տառերով դրոշմած՝—«Յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ».—յետոյ բերին փայտե աղամանները, աղի վրայ խաչ փաշած, մի ֆանի գլուխ տոխ, մաքրած ու մեջ ճեղից չորս կտոր արած:

Օրհիբուն աշխատած մարդիկ կոշտացած ձեռներնին մեկ-նեցին դեպի հացը. նրանք մեծ ախորժակով սկսեցին ուտել. աղում բարախած սոխը հացի քիֆաների մեջ դրած՝ իսկոյն կուլ էր զնում մի համադամ խորտիկի պէս:

Շուտով ներս բերին եւ կարսսն, որ լիքն էր նման յօբիով, համեմած չոր համեմունքներով ու սափեղով: Գասպարը նսած տեղը մի անհանգիստ շարժում արեց:

Ազին նսեց կարսսայի կողքին, փայտե շերտի վրա ձեռքն առաւ ու կռե գաւաթներն առաջ փառեց: Պապից սկսելով, անհազին գաւաթները լեփ-լեցուն բաժանեցին բոլորին:

Լօբին բռնով էր եփած. համով էր, եւ բարձրացող սափ գոլորշին՝ ախորժակ գրգռող:

Յատկապէս բրդելու համար՝ փափուկ հացի հետ դրում էին ե՛ւ անցեալ օրերից մնացած հացի կտորներ. ուժեղ մասներով այդ բոլոր կտորները փռեցին լօբու մեջ, խառնեցին եւ փայտե գդալներով այնպիսի՝ ախորժակով գործի կպան, ինչպիսի քափով նրանք ցերեկն աշխատանքի էին կպել հանդերում:

Երբ լօբու կարսսն դատարկուեց, պղնձե ամաններում մածուկը բաժանեցին: Բայց Գասպարն արդէն սկսել էր ննջել. Թումաս-ամին ձախ ձեռքով ննջող բռնան գլուխը սղալեց, գուրգուրեց, — կեր, մատաղ, կե՛ր, — ասելով, նրան ուտացրեց, ինքն էլ կերաւ, ու ընթրիքը վերջացաւ: Ամենքը դիմեցին դեպի իրանց անկողինները. առաւօտը վաղ պէտք է վեր կենային:

Թումաս-ամին նոյնպէս բարձրացաւ տեղից, նրազը ձեռքն առաւ, մտաւ գոմը, նայեց տաւարներին, սիրալիք խօսքեր ասաց, եզների առաջ խոտ աւելացրեց, ու նոր միայն հանգստացած, վարձաւ տուն, հանուեց, մտաւ անկողին, երեսին խաչ հանեց ու իսկոյն փուն մտաւ:

III

Հետեւեալ օրը դեռ մութ էր, երբ Մեծ-Տափի գործաւորները դուրս եկան գիւղից: Բայց երբ տեղ հասան, մութը կամաց-կամաց տեղի տուեց, ու բացուեց մի սփռնչելի առաւօտ:

Երկինքը քեւ դեռ չէր կապտել, բայց բոլորովին պարզ էր, եւ միայն մօտակայ բլուրներից մեկի ծայրը փաթաթուած էր վաղորդեան մթնշաղի մի անձեռագործ շղարճով, եւ այնտեղ քառած փոքրիկ մասուկը հեռուից նմանում էր երկնքից կախուած մի բուրվառի, որ գիշերն անուշաբոյր կնդուկ էր բուրվառել ու նրա մեղմիկ ծխի քափանցիկ փողով իր չորս կողմը վարագուրել:

Թարմ օդը յագեցած էր գիշերը բարձրացած խոնաւութեամբ, տեղ-տեղ սեւին էին տալիս նոր հերկուած արտերը, եւ ընդարձակ դաշտավայրը շնչում էր մի կենարար, առողջ շնչով:

Թումաս-ամին տօնական տրամադրութեամբ երբ հասաւ ընկուզենուն, որտեղ սերմը պէտք է ցած դներ, աղօտ կերպով յիշեց, որ երեկ իրիկունն այդտեղ, ընկուզենու տակ մի բան պատահեց. իսկ քե ի՞նչ բան, — մտաբերել չկարողացաւ: Սերմն էլ ցած դրեց, ցափառն էլ տեղաւորեց, գոգնոցն էլ կապեց շաւուրնակ մածոյով իրան զբաղեցնող խնդրի մասին, քե՛ւ ավար այն ի՞նչ էր, որ իրան պատահեց եւ որ այժմ միտք չի ընկնում: Եւ երբ այդ մտմտութեամբ արդէն սերմի փափուկ բերանն ուզում էր բանալ, մշտական յանախորդ կաշաղակներից մեկը բռաւ, եկաւ, նսեց ընկուզենու կատարին եւ սկսեց իր չաւանի չրքչրոցները: Թումաս-ամին գլուխը բարձրացրեց «ի՛ր» կաշաղակին մի-երկու խօսք նուիրելու, նայեց, ու մի փոքրիկ դեղնած տերեւների ընկնելը տեսնելով, յանկարծ յիշեց այն, ինչի մասին մտածում էր:

— Գասպար, Գասպար, — կանչեց նա եզները դեպի կանաչկոտը քաղ բռնանը:

Գասպարը շտապեց:

— Էստեղ էլ, բալա՛, էստեղ. — նորից կանչեց Թումաս-ամին, ու մինչդեռ Գասպարը վազեկազ յետ կը գար, ինքը մօտեցաւ ընկուզենու բնին, կռացաւ, ինչ-որ փրկեց, եւ երբ բարձրացաւ, վեր փառած մասներում մի մեծ ընկուզ ուներ բռնած. — մի տես «Փոնփոնիկը» քեզ ի՞նչ է փաշտել ե՛... երեկ եմ գտել. — մի լայն ժպտով ասաց նա, ու ընկուզը դրեց աչքերը լայն բաց արած բռնան ավին:

ե՞րբ պէ՞տք է վերջացնէ այս ահագին տափը.—մտածեց նա, մտնումն ափսոսալով, որ նրան օգնել չի կարող:

Սակայն թումաս-ամին օգնութեան կարիք իսկի չէր զգում, եւ չէր ե՛լ ընդունի.—«ամեն մարդ իր ֆրիւնդովը պէ՞տք է ապրի».—այդ բառերը միշտ նրա բերնին էին եւ ինքը վաղուց արդէն սովորել էր իր ֆրիւնդովն ապրել:

IV

Օրերն անցնում էին միմեանց յետեւից. մի օր մառախուղ, մի օր անձրեւ, մի օր արեւ՝ գիւղի աշխատւորները, անտարբեր դէպի եղանակների փոփոխութիւնը, շարունակ հերկում էին, եւ հետզհետէ գործ-դեղնագոյն դաշտավայրը խոփերի բերնից սեւ գոյն էր ստանում, նրա հետ եւ Մեծ-Տափը:

Մեծ-Տափը ցամաք-հերկելն սկսելուց, չհաշտւած կիւրա-կիները, անցել էր ֆանուրեւի օր:

Ընկուզեցին այժմ բոլորովին սերելափ էր կղել: Եզները, որքան էլ լաւ խնամուելիս լինէին՝ նիհարեցին ծանր աշխատանքից, եւ քեւեւ ֆաշում էին լուծը, բայց առաջին օրերի ոյժն ու կայտառութիւնը չկար. այժմ ակօսներում աւելի յանախ էին չոփում եւ առաջուանից աւելի՝ ջանք գործ դնում՝ տեղից բարձրանալու: Գասպարը զագագած, առաւօտներն էլ այնպէս հեշտ չէր վեր բռնում տեղից, հագնւում ու դաշտ վազում. ինքն-իրան տրտնւում էր, օրավարը վերջանալուն անձկութեամբ ու անհամբերութեամբ էր սպասում, եւ տուն դառնալուց, նոյն իսկ չէր մնում հաց ուտելու. տրեւտները, շորերը հագին՝ յոգնաբեկ, ջարդուած ընկնում էր, ֆնում, եւ երբ աշխատում էին արքնացնել, մի բան ուտեցնելու, ֆնկոխ եղած այնպէս էր ծռմալում ու դժգոհում, որ ֆիչ էր մնում լաց լինի: Միայն թումաս-ամին էր, որ բւում էր, քեւ անվերջ կարող է գործը շարունակել, եւ կարծես ափսոսում էր, որ աշխատանքը շուտով կը վերջանայ. —սիրագեղ արտայայտութիւններ՝ դէպի Մեծ-Տափը, գուրգուրանքներ՝ դէպի եզներն ու մերկացած ընկուզեցին, նախկին հանդիսաւորութիւնը, սերմ գցելու ժամանակ. —այդ բոլորը կային. սակայն աչքի էր ընկնում, որ թումաս-

ամին այժմ կենտրոնացած է աշխատում, հոգին չէ ընդգրկում միաժամանակ բոլորն, ինչ որ իր գործի հետ էր կապուած, եւ քեւեւ ինքը ոչինչ ու բնական էր համարում, այնուամենայնիւ զգալի էր, որ նա, երբ խոփի դիրքը փոխելու համար հարկաւոր էր լինում ուղիղ կանգնել, հագիւ էր կարողանում մեջքը դրացնել, ձեռների մորթին աւելի՝ էր ճաքնուել ու յօդերը հասցացել, եւ ափերում ու մատների վրայի կոշտերն աւելի էին շատացել ու մեծացել:

Թումաս-ամին այդ բոլորին ուսուցրութիւն չէր դարձնում. բայց երբ նայում էր եզներին ու նրանց նիհարած կողերը տեսնում, սիրտը մրմնջում էր, եւ աւելի՝ էր զօռ տալիս գուրգուրանքին ու փաղափշանքին: Եզներն, իհարկէ, սիրով էին ընդունում գուրգուրանքն ու փաղափշանքը, —այդ նկատելի էր նրանց նայնպուն աչքերից, —բայց դրանցով կողեր չէին հասնալ...

Հասաւ վերջապէս ֆանուչորսերորդ օրը:

Այդ օրն, ի մեծ ուրախութիւն Գասպարի, գործը պիտի վերջանար, այն էլ —մինչեւ կեսօր:

Թումաս-ամին եւս գոհ էր. եւ երբ առաւօտը եզներին լծի տակ ֆաշեց, մի առանձին բաւականութեամբ ու ժպտադէմ դարձաւ նրանց:

— Հը՛, յոգնե՛լ եմ... մասաղ լինեմ ձեզ.—ասաց նա.—բա ալեւորն ինչպէ՛ս է անում. մի տեսե՛ք.—եւ նա ձեռները լայն բաց անելով՝ մեկնեց եզներին.—Եթէ ուզեցեմ մատներս կռացնել, կամ իրար կպցնել, չի դառնայ. վրայ չեն գալիս... արանքներովը նապաստակներ կ'անցնեն... Ձեր ուտերն էլ բարակել են, բայց վնաս չունի. ֆիչ է մնում. մինչեւ կեսօր կը վերջացնենք, այնուհետեւ՝ ես ձեր հարաքերին դուրբան, հանգրտացե՛ք ինչքան կ'ուզեք եւ կե՛րէ՛ք ձեր հալալ աշխատանքը .. Աստուած տա՛ մեր Մեծ-Տափն էլ կըծի եւ մեզ երեսի վրայ չի քողնի:

Քիչ յետոյ արծաթի պէս պսպղացող խոփը դարձեալ խրուեց հողի մեջ:

Գասպարն այժմ հրնուանքի մեջ էր: Լծի վրայ նստած,

նա-էլի՝ այնպէս կրկնալով ու իշխանով եր երգում, ինչպէս
 քանուշորս օր առաջ, երբ քարմ ուժերով լծի վրայ ելաւ ու
 ոտներով փակը գրկեց: Նոյն իսկ նրա ձայնն այժմ աւելի զիլ
 եր, եւ ինքնահնար երգերն—աւելի բանաստեղծական ու խրա-
 խուսիչ: Եւ քանի աղօսներն աւելի էին մօտենում հարեւանի
 սափին, նոյնքան նրա տրամադրութիւնն աւելի եր բարձրա-
 նում:

Կեսօրին քիչ մնացած, էլ Մեծ-Տափում շուռ չսուած մի
 քիզ հող չմնաց, եւ վերջին աղօսն անցնելով, խոփը կանգ
 առաւ հարեւանի սափի սահմանում:

Գասպարը քառ լծից ու կանգնեց եզների առաջ:

Թումաս-ամին բաց բողեց մանր, մի քիչ դժուարութեամբ
 մեջքը դրացրեց, աչքը գցեց Մեծ-Տափին, որի սահմանը հազիւ
 երեւում էր հեռւում, ապա քաղցր ծայրով մօտեցաւ եզներին
 ու լուծն արձակեց:

— Մենք մեր բաժինը սրժանք. հիմա խօսքը երկնքինն է.
 —ասաց նա, եզներին դառնալով. —դէ գնացե՛ք, Սարօ, Խու-
 մար... ամեն սարի լաւ եղբօր պէս ինձ հետ լծուած՝ քաշել ե՛ք
 մեր սան լուծը... Աբուաշ, Ծաղիկ, Ասուած ձեզ ցաւից, չո-
 ռից ազատ պահե՛ք: Գնացե՛ք, մասաղ, հանգստացե՛ք, մինչեւ որ
 ժամանակին նորից կը լծուենք միասին:

V

Գիւղի դիրքն աւելի բարձր եր, քան դաշտերինը. եւ այն-
 տեղից պարզ երեւում էին բոլոր արտերը, որ ահագին տարա-
 ծութեամբ սեւին էին տալիս հարթ դաշտավայրում: Տեղ-տեղ
 միայն, մի կտոր այստեղ, մի կտոր այնտեղ՝ խամ սափեր կային,
 որ հերկուածներից որոշուած էին իրանց մուր-գործ գոյնով.
 այդ սափերը յոգնած էին, եւ տերերը մի տարի հանգստութիւն
 էին տուել, առանց ցանելու բողնելով:

Վար ու ցանքը վերջացնելուց յետոյ, գիւղացիք էլ մի
 առանձին գործ չունեին կատարելու, չհաշուած քնքանցիկ առ-
 խաւանները, որ միշտ կային ու կային. ծանր գործերի տրջանն
 անցել եր, եւ գիւղը հանգստանում եր:

Հանգստանում եր-է՛ւ Թումաս-ամին:

Տափ եղանակներին պատի տակ արեւկող արած՝ քաղցր-
 քաղցր զրո ցներ եր անում, յիշողութիւններ պատմում, խօսա-
 կիցներին ալանջ դնում, սակայն աչքը շարունակ Մեծ-Տափին
 պահելով, որի տեղը հեշտութեամբ եր գտնում քե՛ւ մօտիկու-
 րեան պատհառով եւ քե՛ւ նրա համար, որ ընկուզեցին ինքն
 ըստ ինքեան մի մեծ նշան եր:

Նայում եր, եւ մտնով գգում, գեղեցիկ, ընտրովի խօսքեր
 ուղղում Մեծ-Տափին: Այնտեղ եր ծածկել իր յոյսն ու ուրա-
 խութիւնը, սեւ հողի տակ. ցորենի ամեն մի հասիկի հետ իր
 սրտից մի կտոր քաղել եր այնտեղ. այնտեղ եր պահ տնած
 իր բազմանդամ ընտանիքի կեանքն, ապրուստն ու ապահո-
 վութիւնը...

Մտածում եր Թումաս-ամին եւ շատ անգամ էլ դիմանալ
 չկարողանալով արտում ամբարուող գգացումներին յորձան-
 քին, կամաց-կամաց իջնում եր ներքեւ, մի անգամ պոչոյ տալիս
 Մեծ-Տափի չորս կողմով, գալիս եր, ընկուզեցունն եւս այցելում,
 մի քիչ նրա տակ նստում, ու նորից տուն վերադառնում:

Իր յանախակի այցելութիւնները մի անգամ ընդհատուցին
 ամբողջ եօթն օրով. անձրեւը, շաղն ու մեղր բոյլ չէին տալիս
 դաշտ դուրս գալու, այնքան էին ցելս ու լարձուն դարձել նա-
 ճապարհները: Գնալ, իհարկե՛ք, կարելի եր մի կերպ. եւ Թու-
 մաս-ամին մի-երկու անգամ ձեռնափայտը վերցնելով, ցանկա-
 ցաւ իջնել դէպի դաշտ. բայց ազին երեսարանք տնտ, քե
 քա անձրեւին, քա մինչեւ ձնկները հասնող ցելսերին ի՞նչ մի
 տխրադալական բան կայ, որ հանդ է դուրս գալիս, ցելսաբա-
 րախ լինում ու հարսների գործն իզուր տեղից տատանում.
 եւ Թումաս-ամին, ազու առարկութիւնների նշանաւորութիւնն
 ընդունելով՝ նստեց տնտ:

Ուրեքորդ օրը մեղր քաշուեց, շաղը դադարեց եւ պայ-
 ծառ արեւը վերջապէս փայլեց երկնքում: Այժմ հարիւր բողով
 Թումաս-ամին տնտ պահել չէր կարելի. նա հագաւ տնտ-
 ներն ու դուրս եկաւ տնտ:

Երբ կարօտած սրտով եկաւ, հասաւ Մեծ-Տափին, տեսաւ, որ այստեղ-այնտեղ ցորենը ծիլ ու հողի երեսն է դուրս եկել:

Երկնքի պայծառ արեւի նման փայլեց Թումաս-ամին դեմքը. հոգու զմայլանք մասնով մի զարմանալի բարի ժպիտ ցոյց տալով, որ այստեղ ու երեսին, եւ նրա հետ Մեծ-Տափին էլ խաղաց, ժպտաց,

— Ա... ծիլ է. — ասաց նա, զգացմունքների ջերմութիւնից քերել դողացող, քաղցր ձայնով. — ձեզ ծիլեցնողին մասաղ. ծիլէ, զարդարեցեք հանդերք, ուրախացե՛ք Մեծ Տափին, որ ես էլ ուրախանամ, երկինքն էլ, եւ մեզ հետ — բոլոր:

Մի անգամ ծիլը որ սկսուել էր, այնուհետեւ ցանած սերմերն աւելի՛ արագութեամբ սկսեցին դուրս գալ հողի երես, բացակ, դեղնականաչ ծիլերով, եւ մի քանի օր յետոյ Մեծ-Տափին ու միւս դաշտերը ծածկուեցին մի աչք պարարող, զմայլելի, մասաղ կանաչով:

Թումաս-ամին, որ ցորենի առաջին ծիլերը տեսնելուց այնպիսի հոգեկան բերեցանք էր զգացել, այժմ, բնականապէս, քանի կանաչը բարձրանում էր, նայեցան էլ անհանգստանում էր: Եւ նա անհանգստանալու խոր պատճառներ ուներ. — չնայելով որ ձմեռը վաղուց արդեն մտել էր, բայց եղանակը տաք էր, չէր փոխուում, ու ձիւն չէր գալիս, իսկ կանաչն աճում էր ու աճում: Եւ Թումաս-ամին վախեցնում էր, որ նախ քան ձիւն գալը կարող է «փանգիւ» անել, սառը քամի փչել ու կանաչը «կտրել», արժն ու իր յոյսերը մի օրում ոչնչացնել:

Այդ միտքը քեւ ուրիշների մօտ բաց չէր անում, սակայն իրան տանջում էր. եւ ամեն իրիկուն անկողին մտնելիս, ու ամեն առաւօտ անկողնից ելնելիս, ուշադրութեամբ երկնքի չորս կողմերն էր դիտում, այնտեղից լինելիք եղանակը գուշակելու:

Մի օր, արեգակը մտնելու ժամանակ, վերջապէս չէր ելաց, իսկ իրիկունը, երբ մթնեց, երկինքը բոլորովին փոխուեց, բարձրում ոչ մի ասղ չփայլեց ու օդը մի տեսակ ծանրացաւ: Թումաս-ամին սիրք դողաց. այդքան մութ լինելը բոլորովին

ձեռնառ չէր: Եւ երբ անկողին էր մտնում, Թումաս-ամին զգաց, որ քուլացել է եւ սիրք տեղը չէ:

ձիւն է, պատկեց, երկար աղօթեց ու մի քիչ քերեացաւ, բայց դարձեալ փութ չէր տանում. ակնաշար շարունակ դուրս դարձաւ, աշխատում էր մի ձայն որսալ, քե, սառը քամին չի՞ սկսուել արդե՞հ... Այդ սպասողական-ջղային դուրքները տեսեց մինչեւ կես գիշեր: Բայց վերջապէս հաշկաւոր էր իմանալ, քե ի՞նչ է կատարուում դուրսը. եւ Թումաս-ամին, մի վստահաւոր բռնամուց վախեցողի նման, դանդաղութեամբ մօտեցաւ դուրսը, առաջ մի փոքր, յետոյ աւելի շատ բաց առաւ ու նայեց դեպի դուրս:

Բայց հենց գլուխը դուրս հանեց դռնից ու մի քիչ ուշադրութեամբ նայեց, նկատող ծանուրքները գլուխը նրա արջից, մի հանգստացնող հոգոց հանեց, — «Փառք Տէրին» — շնորհակալ դարձաւ իր տեղը: Զիւնը խոտը փաթիլներով գալիս էր ու հանդարտութեամբ նստում գետնին. քամի բոլորովին չկար. — ձիւն առանց քամու — ամենացանկալի բանն է ձմեռը երկրագործի համար:

Առաւօտեան, երբ Թումաս-ամին արթնացաւ, ամենից առաջ յիշեց, որ այդ գիշեր ձիւն է եկել: Շապ-Շապ տեսնելը հագնելով ու չուխան ուտելը գցելով, դուրս եկաւ ստուգելու, քե ձիւնը ո՞ր աստիճան առատ է իջել:

Ելաւ կտուրն ու նայեց դեպի լեռները. — ամբողջապէս սպիտակ էին. նայեց դեպի դաշտերը, — ոչինչ չէր երեւում, բացի աչք խնայեցնող, փայլուն ձիւնից. նայեց դեպի անտառ, — ծառերի մերկ ճիւղերն ու շիւղերը ծանրաբեռնուել էին ձիւնով. մահալը խեց ձիւնի մեջ, — շերտ հաս էր, մի արեւի չափ: Թումաս-ամին սիրք լայնացաւ ու աչքերը փայլեցին շնորհակալութեան փայլով:

Այժմ գցելով դեպի Մեծ-Տափի կողմը, նա ծիծաղեց:

— Ել չեմ վախեցնում. վերմակդ հաս է. — հանաք արաւ նա. — երեւ օր իրար վրայ քամի փչէ, էլ ոչ Թումաս-ամին կը դողայ, ոչ դու:

Տէր-Սիմօնը երեսաց, ցրտից մի քիչ կծկուած:

— Հաւա՞ն ես, Թումաս-ամի—ասաց նա ուրախ ձայնով ու ձեռքը մեկնեց դեպի ձիւնապատ լեռներն ու դաշտերը:

— Հաւան եմ.—պատասխանեց Թումաս-ամին.—մասա՛դ եմ Աստու դալամին. նա աշխատաւորի ֆրիմֆի ամեն մի կարիքը հաշուում է ու գումար իր դավթարում. բա մեզ իսկի անե՞ս կ'անի:

— Տարին լաւ է սկսուել. յոյս առ Աստուած, որ լաւ էլ վերջանայ.—նկատեց տեսերն ու առաջ անցաւ, դեպի մարագ. բայց երբ մի ֆանի ֆայլ արեց, մի բան միտն ընկնելով, կանգնեց, նայեց Թումաս-ամուն, որ դեռ տեղից չէր շարժուել, ու գլուխն օրօրելով, ժպտաց.—արմանալու բաներ երկրիս վրայ շատ կան.—շարունակեց նա.—երբ ես դեռ տիրացու էի ու ձեռնադրուելուս գործով ֆայլաֆ էի գնացել, էլի նիւս եւ նիւս տա՞ն նման ձիւն եկաւ. շա՛տ ձիւն. առանց ֆամի... եւ մինչդեռ իմ սիրտս ֆամ-ֆամ էր լինում ուրախութիւնից, մտածում էի, քե մեր գիւղումն էլ եկած կը լինի դրանից ու ձիւնածածկ ցանքս էր ներկայանում աչքիս առաջին, մի տեսնէիք, քե ֆաղաֆում ինչե՛ր էին անում... մեղա՛յ Աստուծոյ, մեղա՛յ Աստուծոյ... քիչ էր մնում ձիւնն էլ հայհոյէին, եւ մեկն էլ... —եւ ի՛նչ է,—ասում էին նրանք.—ման գալ չի լինում... ցո՛ւրտ է .. ցե՛խ է դառնալու... է՛հ,—արաւ տեսերն ու ձեռքը քափ տալով, այս անգամ հեռացաւ արագ ֆայլելով:

Երբ ձիւնն էլ իջաւ առաստաբար ու հաս խաւով ծածկեց դաշտերն ու ձորերը, մի հոգեկան կատարեալ անդորրութիւն տեսեց Թումաս-ամուն. եւ ինչպէս Մեծ-Տափը ֆնել էր ձիւնի տակ, կարծես Թումաս-ամին էլ նոյնպէս ֆնեց, մինչեւ վերակենդանութիւն, մինչեւ զարուն...

VI

Չմեղք մտեցաւ ելին, գարունը կանգնեց դռանը:

Սպիտակ սաւանի պէս փռուած ձեան շէրք դաշտերում փոքր առ փոքր սկսեց հալուել ու բարակել. լեռների կրճերից, բարձրավանդակներից փոքրիկ վտակներ ծայր առան, մեղմախօս մրմնջոցներով դեպի հովիտները վազելով:

Մի ֆանի օր յետոյ դաշտը տեղ-տեղ բացուեց իր ձմեռային ծածկոցից ու ձնծաղիկներն իրանց քերթիկներով համբուրուեցին արեւի շողերի հետ: Մանուշակ դեռ չկար. բայց նրա կանաչ քփիկները հանդես եկած, օրեցօր սպասում էին բնութիւնը զարդարելու իրանց համեստ ծաղիկներով:

Արեւն, այժմ աւելի՛ փայլուն, իր աստիճանաբար ջերմացող հառազայքները երկրի երեսին փռելով, աշխատում էր դուրս կոչել այն կեանքը, որ կար, բայց որ բութած էր ու քաղնուած էւ այժմ դանդաղում էր իր ներկայութիւնը ցոյց տալու:

Ժամանակի հետ ձիւնը բոլորովին անհետացաւ դաշտերից ու այգիներից. մի կտոր միայն մնաց ժամանակաւորապէս Սիպակ-Սարի գլխին քառած, եւ մի ֆանի կտոր էլ—նոյն լեռան այս ու այն գոգում քաղնուած, որտեղ արեւն իրիկնադէմին միայն, արդէն բուլացած հանանջներով կանգ էր առնում մի բոպէ ու սահում, հեռանում:

Անտառներում ու այգիներում ծառերի շիւղերի վրայ, յողերի տեղերում փոքրիկ ուռոյցքներ դուրս եկան, որ, մեծանալով-մեծանալով, պատուեցին եւ ցոյց տուին իրանց ներսը քաղցրած գաղտնիքը.—այնտեղից մասաղ տեսներին ծայրերը երեւացին:

Մի ջուխտ ծիծեռնակներ, հորիզոնում երեւալով, սրաքեւ հասան, մի ֆանի ֆահան պոյսներ արին ծանօթ գիւղի վրայ ու նստեցին եկեղեցու տանիքին:

Այդ բոլորը ցոյց էր տալիս, որ զարունն սկսուել է, բայց իսկական զարունը—դեռ չէ:

Անց կացաւ մի ֆանի ժամանակ եւս, եւ ահա՛ սաղարթաւորուած անտառները լցուեցին տեսակ-տեսակ գեղեցիկ ու երգեցիկ բուռններով. անքիւ ծիծեռնակներ երկնում անհանգիստ բռնիքներ անելով, կամ ծառերի ճղերին, տան սրանի ծայրերին նստած, ուրախ-աններդաշնակ հռուողիւններով օդը բնդացրին, երփներանգ բզեզներն ու թիթեռներն սկսեցին ծաղիկ-ծաղիկ բռնկոտալ, դաշտերը, հովիտներն ու բլրակները զարդարուեցին քաւեայ կանաչով ու չֆնաղագգես ծա-

դիկներով, եւ բնութիւնը, պննազարդուած բիւր-բիւր սմանչե-
լիկներով, ակնախօս երանգներով փայլեց:

Աղբիւրների չէզոցները, կաշաղակների չրքրոցները, երգեցիկ բռնունների դալլալներն այժմ մի առանձին քուլչու-
քիւն ու գրաւչութիւն ստացան, եւ զարնան կենսասու շնչով վերածնուած, ցնծում եր երկինքը, ցնծում եր եկիրը, եւ նրանց հետ—Մեծ-Տափը:

Թումաս-ամին, վերակենդանացած, ջահելացած, գերագոյն հրնուանքի մեջ եր: Նա տեսնում եր, որ իր եւ իր աշխա-
տակիցների ջանքերն ապարդիւն չեն անցել, տարին հրաշալի է, եւ Մեծ-Տափը մի այնպիսի կանաչ է դուրս գցել, որին նախանձել կարելի է: Նքե, ինչպէս սկսուել եր, այնպէս էլ վերջանար, ապա իր տան հացը կրկնակի ապահովուած կա-
րելի կը լինէր համարել:

Արք բզաչափ բարձրացել եր. էլ քողնել չէր կարելի, հարկաւոր եր փողհանել: Իրիկունն այդ մասին խորհրդակցե-
լով, մի առաւօտ Թումաս-ամին, բոլորին «մասաղ ու ջան» ասելով, հաւաքեց հարսներին ու քոռներին եւ ազու հետ մի-
ասին իջաւ դաշտ, Մեծ-Տափը փողհանելու, աւելորդ, արտի համար վնասակար բոյսերից մաքրելու:

Ընկուզենին, խիտ առ խիտ պննուած լայն, կանաչ տե-
րեւներով, քանձր շուտ եր տարածել տակը: Թումաս-ամին սիրով լի հայեացքով նայեց ծառին, տերեւների արանքներում քաղնուած, հազիւ միայն կերպարանաւորուող ընկոյզները դիտեց եւ ժպտաց իր այն բարի ժպտով, որ փայլում եր նրա երեսին, երբ առհասարակ ցանկանում եր իր սրտում հաւա-
քուած սիրուց մէկին բաժին հանել:

— ձկներդ զարդարել ես, Փոնփոփիկ,—խօսեց Թումաս-
ամին.—գիտես, որ արեւ է լինելու, անձրեւ է գալու, եւ Թու-
մաս-ամուն մի պատասխարուելու տեղ է հարկաւոր. դրա հա-
մա՛ր աղքատ խիտ ես զարդարուել... Քեզ զարդարողին մեռ-
նեմ... շուտովդ կը պառկեմ, կը հանգստանամ:

Քաղհանի եկած երեխաներն ու հարսներն անվերջ ու-

րախութեամբ, քովալով վազեցին դէպի արք: Թումաս-
ամին հոգեբուղիս ծիծաղով մօտեցաւ նրանց խմբին:

— Մտեխի նուտեր էք, մտեխի,—ասաց նա.—մի տես-
նեմ ինչպէ՛ս էք Մեծ-Տափի փեփր փոփ անելու.—ու մի փանի
հրահանգներ տուեց.—տար-տար գնացեք, չփողհանա՛ծ տեղ
չքողնեք. զգոյ՛ց կացեք, ձեզ մասաղ լինեմ, ցորենի քաղ չպո-
կեք. ամեն մի քաղը մի կտոր հաց է... եքե փողհանելու խո-
տի ու ցորենի ցողունները միասին են դուրս եկած, խոտը
չփաշեք, քե չէ ցորենն էլ հետք կը պոկեք. կուացեք ու եղուն-
գներով կամ դանակով կտրեցեք հողի բերնից... Թումաս-ամին
ձեզ մասաղ, տատակ ամենեւին չքողնեք. համ ցորենն է խե-
ղդում, համ հնձելու ժամանակ մեզ չարչարում, ձեռներնիս
ծակոտում. արմատով, անպատհա՛ն արմատով հանեցեք: Դե,
Աստու անունը տուեք ու սկսեցեք, ես էլ հիմա կը գամ:

Քաղհանաւորները գործի դիմեցին, իսկ Թումաս-ամին
վերադարձաւ ընկուզենու տակ, չուխան հանելու: Ազին էլ
այնտեղ եր. ճից բերած սոխը, մածունն ու հացն եր տեղա-
ւորում, եւ, որ գլխաւորն է, կրակ եր արել ու... սամովարն
եր գցում: Սամովարն այնքան հազուադիւս դէպքերում եր
հանդէս գալիս գիւղում, եւ ընկուզենու տակ քեյ խմելն այն-
պիսի հրապուրտեմ եր պարունակում իր մեջ, որ դեռ երեկ
իրիկունն այդ մասին հարսների մեջ ուրախ չչփչոց եր ընկել:

Թումաս-ամին, չուխան ծառի նիւղից կախելով, քաշ-
կինակը գլուխը կապեց:

— Դու է՛լ ես փողհանի գնում,—դարձաւ նրան ազին:

— Բա՛... ինա՛րկեք,—զարմացաւ Թումաս-ամին, քե
ինչո՞ւ են իրան այդպիսի միամիտ հարց տալիս:

— Ձեռներդ հաճեաւածները դեռ իրար չեն կպել, ո՞ւր
ես գնում,—նկատեց ազին.—հարսները, երեխաները կը փող-
հանեն:

— Ախր վախենում եմ լաւ չփողհանեն,—հեղուքեամբ
պատասխանեց Թումաս-ամին:

— Փառք Աստու, խամ չեն,—առարկեց ազին.—նսիր
դեռ մի բաժակ չայ խմիր. սամովարը հիմա կ'եփի:

Թումաս-ամին, շոյուած կնոջ հոգասարութիւնից, ուզեց մի քաղցր բան ասել, բայց միայն ժպտաց ու

— Էս էլ քու խաբրու,— ասաց ու նստեց:

Մի քանի րոպէ չանցած, ազին բաժակը քեյով լի դրեց Թումաս-ամու առաջ:

— Սարկազեմն աղջիկ, եթէ ինձ շաքարը մի անգամ Փոնփոխիկի շուտում, Մեծ-Տափի կողմին չայ տա, էլ ես չեմ մեռնի,— հանափի ձեռով ասաց Թումաս-ամին, բայց այդ խօսքերը նրա արտից էին բղխում:

Յետոյ նայեց քաղհանաւորներին, ուրախացաւ նրանց բարձրաձայն իրիչներով, աչքը գցեց իրանց արտի միւս կողմերն ու տարուելով զանազան մտքերով՝ քեյը մոռացաւ:

— Ընկուզենիդ մի սալ աշխարհ արժէ, Թումաս-ամի, — ձայն տուեց մէկը եւ Թումաս-ամին ուշաբերուելով յետ նայեց, Տեր-Սիմօնին տեսաւ, արխալուղած, քաշկիւնակը գլխին պինդ կապած, որի նակասի կողմը քրջուած էր իրիւնքից:

— Պա՛հ, ա՛ դէր, Ասուած է քեզ հասցրել,— ուրախացաւ Թումաս-ամին, տեղից բարձրանալով.— եղ ո՞ր տեղից ես գալիս:

— Այգում առուներ էի փորում, իսկ մերոնք արտումն են. ասացի գնամ, տեսնեմ տիրակինս քաղհանի հետ ինչպե՛ս է եօլա գնում,— պատասխանեց քաղհան:

— Դէ նստիւ, նստիւ մի-մի բաժակ չայ խմենք,— ասաց Թումաս-ամին, ու յիշելով, որ Տեր-Սիմօնն ընկուզենու մասին գովական խօսքեր ասաց, ինքն էլ աւելացրեց.— հա՛, Փոնփոխիկս ուրիշ ծառ է. ամեն անգամ արան նայելով, սիրտս մի տեսակ պայծառանում է:

— Լա՛ւ ծառ է, փառաւոր. դրախտի արժանի ծառ,— շեշտեց տերտերն ու ազու մեկնած քեյի բաժակը սազացրեց հողի վրայ:

— Ա՛ դէր, դրախտ ասացիր. դրախտումն ընկուզենի եղե՛լ է,— հետաքրքրուեց Թումաս-ամին:

— Ի հա՛րկէ, ի հա՛րկէ... բոլոր պաշտօն ծառերից Ասուած ճնկել է այնտեղ:

— Ասուա՛ծ,— տեղից մի քիչ բարձրանալով, զարմացած հարցրեց Թումաս-ամին:

— Հապա՛... Ասուած,— հաստատեց տերտեր.— ծառայ եմ Նրա աջին. ինքն իրա ձեռով եղեմում մի պարտեզ ճնկեց եւ այնտեղ, ծառերի տակ նստում էր, հանգստանում: Ասուածաւելումն է գրուած:

— Իրա ձեռով հողը փորել, ծառե՛ր է ճնկել:

— Իրա ձեռով, Իրա ձեռով... մասալ եմ Նրա ձեռքին,— կրկնեց Տեր-Սիմօնը:

Թումաս-ամին աղօթող մարդու ջերմեռանդութեամբ՝ մի հոգեզմայլ հայեացք գցեց երկնքին:

— Մենք է՛լ վարում ենք, մենք է՛լ ծառեր ենք ճնկում... մեր աշխատանքը հալալ աշխատանք է... մենք ասուածային գործ ենք կատարում,— աւելի իր մտքերին պատասխանելով, խօսեց Թումաս-ամին, լի խորին հաւատով ու ջերմութեամբ դէպի Նա, որ առաջին տունն էր ճնկել:

— Ուղիղ է ասածդ, քե՛ «մեր աշխատանքը հալալ աշխատանք է»,— վրայ բերեց տերտեր.— քո իրիւնքովդ քո հացն ուտես.— այս է՛լ Ասուած, է ասել եւ դարձեալ գրուած է Ասուածաւելում... մեր հացը մենք մեր իրիւնքովն ենք ուտում, եւ դա է միայն, որ ընդունելի է Աստուծոյ:

Երբ քեյ խմեցին ու Տեր-Սիմօնը դէպի իրանց արտ դիմեց, Թումաս-ամին էլ մի կողմ անցաւ, որպէսզի բոռներն ու հարսները զան եւ ազատաբար իրանց բաժինը վայելեն:

Տերտերի հետ ունեցած փոքրիկ խօսակցութիւնից յետոյ, Թումաս-ամին մի տեսակ խորհուն դրութեան մէջ ընկաւ.— Ասուած ինքը հողը փորել է եւ ծառ ճնկել... Փա՛ռֆ Քեզ, Ասուած, փա՛ռֆ Քեզ...— մտմտում էր նա, եւ Մեծ-Տափին նայելով, հրճուում, բերկրում, որ ինքը եւս հողը փորել է, սերմ գցել, որ ինքը, ինչպէս քիչ առաջ ասաց, ասուածային գործ է կատարել: Եւ այդ գիտակցութիւնը ջերմացնում էր նրա հոգին, սիրտը մխիթարում:

VII

Մեծ-Տափում վնասակար բոյսեր փչ կային, եւ փողոսներ երեք օրից յետոյ վերջացաւ: Այժմ արեւին վերաբերող ուրիշ աշխատանք չկար. հարկաւոր էր միայն սպասել, մինչեւ որ հասունանար, ու հնձուորներն արեւ մսնէին իրանց մանգաղներով: Բայց բացի Մեծ-Տափը, Թումաս-ամին մի այգի եւս ուներ: Հօրից միայն Մեծ-Տափը ժառանգելով՝ նա տասնեակ տարիներ մասները հողի վրայ մաշելով՝ կարողացել էր ինքը իր ձեռքով մի այգի սնկել, մի այնպիսի այգի, որ տարիների ընթացքում հոգատար տնտեսը հսկողութեան տակ անելով, գիւղի ամենալաւ այգիներից մէկը դարձաւ: Եւ այժմ, քեւ նրա խնամելն ու մշակելը Թումաս-ամին յանձնել էր մեծ տղին, բայց եւ այնպէս, արեւ գործը վերջացնելուց յետոյ, էլի սիրտը չէր դիմանում, եւ նա շաբաթը մի փոքր անգամ այցելում էր այգին, ու, մի առանձին անգամ չունենալով, փոքր որ բոլոր աշխատանքները կատարուած էին, ծառերն էր դիտում, հիւղերը քննում, առուները ստուգում, որդուն ցուցմունքներ տալիս, եւ աւելի շատ զբաղւում ա՛յն մի փոքրիկ կտոր ագահ հողով, որ այդու ծայրումն էր գտնւում, եւ որտեղ Թումաս-ամին զանազան տեսակ կանաչեղեններ էր ցանել: Այգում մի փոքր ժամ պտուղներուց ու ծառերին քամաւայ անելուց յետոյ, վերադառնում էր տուն ու բարձրանում էկեղեցու բակը, որտեղ հաւաքուած էին լինում գիւղի ծերունիները, Տեր-Սիմօնն ու աշխատանքից ագահ մարդիկ. գալիս էր եւ սկսում նրանց հետ զրուցել ու տկանը դնել ուրիշներին:

Այդպիսի օրեր շատ անցան, մինչեւ մայիսը մօտեցաւ իր վերջերքին:

Արեւը հասկահանած, դառնալով գեղազարդել էին մի ճոխ գեղեցկութեամբ, եւ գեփիւնը՝ ցօղունների վրայից կտաւած միլիոնաւոր հասկերը շոյելով՝ մի հրապուրիչ, անուշ խառնուրդ էր տարածում հարթավայրում:

Օրը կիւրակի էր:

Եկեղեցու բակում մի բարձր գերան կար տնկած, ծայրին

խաչաձեւ մի փայտ խփած, որից կախուած կային երկու հաս փոքր, բայց զլաձայն զանգակներ:

Թումաս-ամին նստել էր այդտեղ, երեսը դէպի Սիպակ-Սարը, մեջքը զանգափայտին դիմաւ տուած. նրա դէմ ու դէմ տեղաւորուել էին Տեր-Սիմօնը, ձեռքին մի կեռակոթ գաւազան, որ անտառից էր կտրել, մի փոքր ծերունիներ եւ գիւղացիներից նրանց, որ այդ օրը տանն էին գտնւում:

Երկինքը շինջ էր, կապույտ, եւ արեգակն աւելի պայծառ էր փայլում այնտեղ: Օրուայ շեղութիւնը, կանաչազարդ բլուրները, գեղեցիկ անտառները, հասունանալուն մօտեցած, մեղմ ալիքներով հօտանց գնացող արեւը միտածամտանակ մտաւոյն էին տուել գիւղացիների մտածական հոգները, նրանց արեւը լցրել մօտիկ ապագայի փողոց յայտնով, ու էկեղեցու բակում հաւաքուածները խօսում էին, ծիծաղում, զանազան հարցեր շօտափում, նոյն իսկ համաշխարհային նշանակութիւն ունեցող կնքուած խնդիրներ մեջ տեղ բերում, վիճում, ու միամիտ փիլիսոփայութիւններով՝ վճռում:

— Երեկ օտարութիւնից մի եկող կար,— խօսեց գիւղացիներից մէկը:— Մեծ հանապարհին պատահեցի. բանք ու բուհից, շէնք ու շնորհից երեւում էր, որ խելքը գլխին, գիր կարդացող մարդ է. հարցրի,— ի՞նչ կայ, ի՞նչ չկայ, ի՞նչ բազա խաբարներ կան. եւ նա զարմանալի բանք պատմեց... Ենթադրեալ բանք էր իմանում...

Քաղաքից ու գրից միանգամայն կտրուած, միայն իրանց խօսքն ու մանկապարտեզի մարդիկ մեծապէս հետաքրքրեցին, քե ի՞նչ խաբարներ էր բերել օտարութիւնից եկողը:

— Ի՞նչ էր պատմում,— կանչեցին նրանց:

Հետաքրքիր զրոյցի հեղինակն իր առաւելութիւնն զգալով՝ սկսեց խօսել արդեն ո՛չ իբրեւ ուրիշից լսած դէպքեր պատմող, այլ իբրեւ երկրիս վրայ կատարուող դէպքերին իրագեղ, անմիջական աղբիւրներից տեղեկութիւններ փողած մի մարդ:

— Ինքզինքի բազաւորը Լեւոնի բազաւորին կռուի է կանչել,— հեղինակաւոր ձայնով պատասխանեց նա:

— Պա՛հ, պա՛հ... Ինգլիզի քաղաւորը... ինչո՞ւ,— աւելի հետաքրքրուած, հարց տուեց ունկնդիրներից մէկը:

— Ինգլիզի քաղաւորը մարդ է ուղարկել Լեմսի քաղաւորի մօտ, քե՛ս մի աղջիկը մի տղի կը հասնի. աղջիկը տուր տղիս. Լեմսի քաղաւորն էլ պատասխանել է, քե՛ս աղջիկ չունեմ քեզ տղին տալու, որովհետեւ դու մեր հաւատարմը չես: Ինգլիզի քաղաւորն էլ բարկացել է, քե՛ս անա՛ստ կը գամ, համ քեզ քախտից կը գցեմ, համ էլ աղջիկը կը տանեմ տղիս: Եղբայրս վրայ Լեմսի քաղաւորը հրաման է տուել իրա ժողովրդին, քե՛ս ում ասամ որ դուրս է եկել, եւ ում բերանում որ դեռ ասամ կայ, մեծ քե՛ս փոքր՝ բոլոր հաւատուներն, որ Ինգլիզի վրայ կոխ եմ գնալու:

— Պա՛հ, քե՛ս տունը չհանդուրժեմ, — ձայն տուեց խորին ուշադրութեամբ ականջ դնողներից մէկը. — յետո՞յ... յետոյ ի՞նչ է եղել:

— Յետոյ եղբայրս հրամանի մասին Ինգլիզի քաղաւորը որ լսել է, խաբար է ուղարկել Լեմսի քաղաւորին, քե՛ս տեղի հանդարտ մնա՛. ենքան երկնավոր բռնող պարախօղներ կ'ուղարկեմ քեզ երկրի վրայ, որ չես իմանայ, քե՛ս ո՛րտեղ ֆօշէս: Լեմսի քաղաւորն էլ պատասխանել է, քե՛ս ենքան բոփ-բոփաւոր կը կապեմ ջանիդ, ենքան դժուար կը բախեմ երկիրդ, որ բռնող պարախօղներդ էլ կը մոռանաս, քաղդ էլ, քախտդ էլ: Հիմա գործն եղաքս դուքեան մեջ մնում է, միայն մեր քաղաւորը հեռագիր է տուել, քե՛ս տեղներդ ծանր կացեմ, քե՛ս չե՛ս վերջը վատ կը լինի, — վերջացրեց պատմողն ու բողբոջ տալու ընթացքին զօն, չիբուխը հանեց գրպանից:

Տեր-Սիմօնն անբարեհաճ տրամադրութեամբ դէպի «Ինգլիզի» ու «Լեմսի» քաղաւորները, գլուխն օրօրեց:

— Դա Աստուծոյ հանելի չէ. սուր վերցնողը սրով էլ կը մեռնի, — նկատեց նա. — մի աղջկայ համար արիւնհեղութիւն են ուզում անել:

Թումաս-ամին գլուխը կախ, ուշադրութեամբ լսում էր պատմութիւնն ու առանց մի խօսք ասելու, ձեռքի մահակով աննպատակ խաղեր էր փառում հողի վրայ. բայց երբ տեսնէր

խօսեց, նրա ասածն այնքան դուր եկաւ, որ ինքն էլ ծայալով գլուխը բարձրացրեց երկու խօսք ասելու:

Բայց երբ գլուխը բարձրացրեց, Սիւսակ-Սարը դեմուդէն լինելով, ամենից առաջ աչքն ընկաւ սարին: Նայեց ու ծայիսը սառաւ բերնին...

Սիւսակ-Սարի տակից մի կտոր ամպ, ականջներով, խոզի գլխի ձեւով՝ դուռը վեր էր գցել եւ կարծես հոսոտում էր չորս կողմը. մերթ էր ամպը, արնագոյն, դուռը ողորկ, իսկ ցցուած ականջները՝ մազմզոտ:

Թումաս-ամին երեսին մի մեղմ բախիժ երեւաց, մանաւանդ որ ամպը Սիւսակ-Սարի տակիցն էր դուրս եկել: Առանց մի խօսք ասելու, նորից գլուխը փառեց գցեց ու սկսեց առաջուայ նման մահակով հողը խաղաղել:

— Քրիստոս ասել է, որ կը գայ ժամանակ, երբ բոփ-բոփաւորն, հրացանն ու սուրը կը հալեն, ու նրանցից խոփ ու մանգաղ կը շինեն... — դեռ լսածների տալուորութեան տակ, շարունակեց Տեր-Սիմօնը. — էլ ոչ կոխ կը լինի, ոչ դարաբա. մարդիկ միայն իրանց հունձն ու փունջը կ'անեն, եւ գառն ու գայլը միասին ման կը գան դաշտերում:

— Խոփ ու մանգաղ... — հառաչեց Թումաս-ամին. — եւ նրա անունին մասաղ, որ խոփ ու մանգաղի մասին է խօսել. — եւ աւելի ոգեւորուելով, աւելացրեց. — Լեմսն ու Ինգլիզը կոխ են ուզում անել. ինչի համար էլ որ լինի, նրանց կոխը չարժէ իմ մի մանգաղին, իմ Մեծ-Տափի մի ականին, իմ ընկուղեմուս մի տերին:

Գիւղացիք այժմ խօսակցութեան նիւթը փոխելով, վար ու ցանքի մասին սկսեցին խօսել:

Թումաս-ամին, որ մի բոյեղով մոռացել էր քիչ առաջ տեսածը, էլի լիւրջ ու աչքը նորից գցեց Սիւսակ-Սարին:

Ամպն այժմ աւելի էր մեծացել, ուռել, եւ դեռ շարունակում էր սարի կողմէն լիզելով, է՛լ վերեւ բարձրանալ: Նա կորցրել էր իր նախկին ձեւն ու այժմ անքիւ հսկայական բռնեցներ էր նմանում, որ միմեանց վրայ բարդուած՝ կարծես մէկին խեղդելու ցանկութիւնն էին տեսնում:

երեք անգամ կրկնեց Տէր-Սիմօնը, աչքերն ակնապիտ լառած ամպերին:

— Տէ՛ր, ողորմեա... արձագանգեցին գիւղացիք ու խաչ հանեցին երեսներին:

Մեկ-մեկ իրար տալով՝ եկեղեցու բակից երկիւղը հաղորդուեց գիւղումը գտնուող մեծին ու փոքրին. կտուրներն ու սրահները դարձան մի-մի դիտարան, ուր կին ու երեխայ խուլք-խուլք կանգնած, հիպնոսուածի նման փարցած՝ նայում էին այն կողմը, որտեղից քերէս մահն էր մօտ սողում...

Ամպերն աւելի ու աւելի քանձրանալով, դարձան միապաղաղ, ժանգոտ մի զանգուած ու երկնքի մի կողմը վարագուրեցին. քլում էր, որ որքան քանձր, նոյնքան էլ ծանր են այդ ամպերը եւ սարք չպիտի դիմանայ նրանց տակ, պէտք է տալիս:

— Թումաս-ամի, որի՞ցն է,— ամպերը ցոյց տալով, հարեց գիւղացիներից մեկն, այլապէս չէր հասկնալ:

— Փի՛սիցն է, քեզ մասաղ... փի՛սիցն է,— քախձալից ձայնով պատասխանեց Թումաս-ամին:

Եւ, ի հաստատութիւն նրա ասածի, Սիւսակ-Սարի կողմից, — ու՛՛՛՛՛՛՛՛... — մի բան դուռաց անորոշ ու խուլ. դուռաց ու լռեց: Գիւղի ծայրում մի շուն ողորմագին կաղկանձեց. ծիծեռնակներն անհետացան: Թումաս-ամին մտնում «վա՛ւ» կանչեց. նշանները վա՛ւ էին:

Ամպերը կանոնաւոր առաջխաղացութեամբ տեղեկնեցին. էլ բաց տեղ չմնաց. արեգակը ծածկուեց նրանց յետեւում եւ կիսամութեան պէս մի բան իջաւ երկրի վրայ:

Գիւղը սառած, բռնամուկ էր դիտում, առանց ձայն հանելու. միայն կանայք էին, որ բարձրաձայն որ եւ է սրբի անուն էին կանչում երբեմն ու իսկոյն լռում:

Հեռում սպիտակագոյն մի կայծակ, կոտորած գծերով, վայրկեանապէս մտնուեց ամպերի երեսին ու կորաւ: Նրան շարժող մի խեղդուկ որոնաց:

Բոպեաշափ տեղից կատարեալ խաղաղութիւն: Բայց անհա՛սկգրում կամաց, ապա աւելի ու աւելի՝ սպառնալից՝ մի խուլ

դղրդոց բարձրացաւ վերէն, անտառի այն կողմը, դուռաց, դուռաց ու լանկարձ տալեց մի այնպիսի բուրբուկով, որ կարծես երկնքի յատակը խորհակուեց:

— Մեղա՛յ Աստուծոյ... ա՛յ Սուրբ Աստուածածին... ա՛յ Սուրբ Գեորգ,— աղերսաձայն մրմնջոցներ բարձրացան այս ու այն կտրից:

Ամպերից իջած մի հսկայական, միանոյլ շեղ շիր, հեռուից գետնին փռուելով, հասաւ անտառին. լուեց տարօրինակ, բայց փորձուած գիւղացիներին ծանօթ մի երկար խժոճ ու յառաջախաղ անձրեւի մի փանի շատ խոշոր կաթիլներ շրմփշրմփաղին կտուրներին: Կանայք վախեցած՝ երեխաների հետ սրահներն իջան:

Տէր-Սիմօնը գունաքափ դեմով՝ հայեացքը չերեւացող երկնքին էր յառել, եւ նրա դալկացած շրթունքները շարժում էին մեղմով: Գիւղացիք յուզուած, անհանգիստ՝ նոյնպէս երկնքին էին նայում. նրանք տեսնում էին, որ անհա՛ վստահ զալիս է, անաւոր ու սարսափելի. զգում էին, որ կես ժամից յետո՛յ՝ իրանց փառաւոր արեւի տեղ կարող են միայն կոտորած, ողորմելի ցողուններ մնալ, բայց անկարող վերահաս արհաւիրքի առաջն առնելու, իրանց ձեռներն էին տարածում դէպի երկինք, կարծես Աստուծոյ ցոյց տալու այն կոտորէր, որ փրկանքն աշխատանքից էին գոյացել իրանց ամբարները:

Դիմացի բլրի կողմից մի որոնց, արիւն սառեցնող բուրբուկներով գորուեց երկար, եւ անեղ դղրդիւնով, — տա՛ւ տա՛ւ... պայքեց գիւղի գլխին:

Տեսերը փարցումից ուշաբերուեց ու լուրսեւում, հանդիսաւոր փայլերով մտաւ եկեղեցի, մնաց այնտեղ մի փանի բոպէ, եւ երբ դուրս եկաւ, գլխաբաց էր, փառաւոր միւրաբը հողմածածան, շուրջառն՝ ուսերին: Աչքերում երկիւղածութիւն, դեմքին՝ վեհութիւն, ծանր, բայց վստահ փայլերով մօտեցաւ զանգափայտին, յետ արեւը քոկը եւ երկու փայլ յետ-յետ գնալով, — Խոնարհեցո՛ւ, Տէ՛ր, զուհկն Գո... — կանչեց դղրդոջուն ձայնով ու քոկը ձգեց:

Արհաւիրքներով լի օդի մեջ տարածուեց զանգակի զիլ ու

խորհրդաւոր դողանջիւնը: Եւ յուսահատութեան, ընդհանուր լեման այդ ծառ բուսեալն՝ զանգակի ձայնը, իբրեւ յուսոյ մի գօրեղ խարիսխ՝ միակ ապաւենը դարձաւ գիւղի համար:

Գիւղացիներէից մի քանիսը յուզուած, զգացուած՝ հագիւ զսպել կարողանալով դուրս բռնել ցանկացող արժատուքի հոսանքը, դարձեալ ու դարձեալ խաչակնեցին երեսնին:

— Ա՛յ եռնային Տէր-Քաղաւոր...— մրմնջաց թումասամին եւ այնպէս հառաչեց, որ արտի մեջ ակօսներ փորուեցին աւելի՛ խոր, քան իր խօսին եր փորել Մեծ-Տափի կրճիին:

Ապա աչքերը մի քիչ բորբոխուած, ինքն էլ լաւ չիմանալով թէ ի՛նչ է անում, շտապ-շտապ իջաւ դէպի Մեծ-Տափը:

Անձրեւի խոշոր կաթիլներն աւելի շատացան. գիւղամիջով մի շատ փոքրիկ վտակ սկսեց դէպի ձորը վազել. եկեղեցու բակում գտնուող գիւղացիք կծկուեցին մօտակայ գոմի տանուում. միայն Տէր-Սիմօնն էր, որ չէր տալիս դիմքը, եւ բաց գլխով, իր եւ իր հօտի վիշտը արտումն ամբարած՝ անդադար ձեռներն էր շարժում, ու զանգափայտի ծայրին քառած ջուխտ զանգակներն իրանց զիլ ձայներով աշխատում էին երկինք հասցնել ա՛յն աղաչանքների մրմնջոցը, որ լսելի չէր, բայց որ բոլորում էր գիւղացիների ու նրանց վշտի բարձրան Տէր-Սիմօնի ամբողջ եօթիւնից...

Բոմբիւններն աւելի լանախակի սկսեցին կրկնուել, իսկ անձրեւի կաթիլները դեռ չէին մանրանում, ընդհակառակն՝ է՛լ էին խոշորանում. փրկութիւնը, քանի գնում, աւելի էր անյուսալի դառնում, եւ գիւղը դողում էր, սարսափով բռնուած:

— Ա՛ռ՝ն՝ն՝ն՝...— որոտաց երկինքը. կայծակը բնդաց... մե՛կ էլ... նորի՛ց... տա՛հ-տա՛հ... ժխոր ու շփոթ բռնեց չորս կողմը. նորի՛ց որոտոց, կրկին ու կրկին կայծակներ, մեկը միւսից անեղ. եւ անհա՛ բարձրի քառից սկզբում հաս-հաս, ապա անընդհատ ու անթիւ՝ սկսեց վար քափուել այն, ինչից որ դողում, սոսկում էր գիւղը...

Մի քանի տաններէից ձվոցներ բարձրացան. կանայք յուսակտուր, ձնկներին սկսեցին ձեծել, երեխաները բնութեան

արհաւիրքից դողալով, կծկուեցին անկիւններում, տղամարդիկ բացած՝ էլ արդեն ոչինչ չգտալով՝ աչքերինն էին նայապցնում:

Տէր-Սիմօնն էր միայն, որ իրան դեռ չէր կորցրել եւ լի հաւատով ու բոլոր արբերին օգնութեան կանչելով՝ բաց չէր քողնում քակը եւ զարկում էր, զարկում զանգակները...

Թումաս-ամին քշուած, ցեխոտուած՝ հասաւ Մեծ-Տափին, կանգնեց ընկուզենու տակ, նայեց արտին ու սիրտը կրծկուեց, կուչ եկաւ. — մի ժամ յետոյ ի՛նչ կը լինի, արդեօ՛ք... — մտածեց նա, եւ հենց այդ մտում, կարկտի առաջին հասիկը շրմփալով զարկեց ընկուզենու տերեւներին: Թումաս-ամին տանջուող հոգու մի խուլ տնկոցով նստեց ծառի տակ, իր արտի մահը սեփական աչքերով չտեսնելու համար՝ աչքերը փակեց, գլուխը կոշտացած ձեռների մեջն առաւ ու անշարժացաւ. կարծես քնեց, կամ քմեց:

Դարձեալ անտառի կողմից մի ձայն տարածուեց, որ լեռներից վար նետուող հեղեղի վշտոցի էր նմանում. եկաւ այդ վշտոցը, մօտեցաւ. եւ քանի մօտեցաւ, այնքան էլ ուժեղացաւ, ինչպէս մի կատաղի ոռոց:

Լսեց այդ ձայնը քանիսն, լսեցին գիւղացիներից տատերը. ոմանք կուչ եկան, աւելի հասակաւորները լարեցին ականչնին, իսկ Տէր-Սիմօնը կռնեւում ուժի նոր հոսանք զգալով, աւելի քափով ու աշխոյժով զարկեց զանգակներին:

Անյայտ վշտոցը եկաւ, հասաւ գիւղին մեծ արագութեամբ. զարկեց, անցաւ դաշտը, նոյն արագութեամբ հեռացաւ ներքեւ ու ներքեւ: Եւ երբ նրա ձայնը խլացաւ, կարկուտն էլ կրճուեց:

Քամին էր այդ, որ եկաւ, ցրեց ամպերը, քեց կարկուտը:

Տիրեց զարմանալի խաղաղութիւն. կարծես մի քանի տուրք առաջ չէր, որ տարերքը խառնուած միմեանց՝ երկինք ու երկիր լցրել էին անեղագին բնդիւններով:

Թումաս-ամին, որ վշտի ծանրութիւնից ինքնամոռաց դուրսեան մեջ էր, յանկարծակի վրայ հասած լուսնիւնից ուշաբերուելով՝ գլուխը բարձրացրեց ձեռներից ու նայեց չորս

կողմը: Երկինքը պարզում էր. ամպերը փառել, կարկուսը դադարել, իսկ հրաշալի մափուր օդի մեջ, արեգակի հակառակ կողմը ծիծառն էր կամար կապել երփներանգ ու ծպտուն:

Իսկ արժար...

Թումաս-ամին իր հասակին չհամապատասխանող մի սուր բռնիքով պոկուեց տեղից եւ առաջ անցաւ: Արք կանգուն էր, հասցրած վնասն՝ աննկատելի... Աստուած խնայել էր:

Որքան էլ գլխովը չար ու բարի անցած, որքան էլ բնութեան պատահարներին սովորած՝ երբ Թումաս-ամին նայեց Մեծ-Տափին ու ծփացող արքը տեսաւ գրեթէ անվնաս, իրան պահել չկարողացաւ. մի բան ներքեւից սողալով, եկաւ, դեմ առաւ Թումաս-ամու կոկորդին, եւ ընկուզեցնու տերեւներից ծորացող անձրեւի շիթերի պէս՝ նրա աչքերից դուրս ցայտեցին արտասուքի կաթիլներն, իրանց հետ բերելով մի աննկարագրելի ժպիտ...

Շնորհակալութեան արտասուք, շնորհակալութեան ժպիտ...

VIII

Վսանգն անցաւ: Արեւն ազատուեցին այս անգամ, բայց գիւղացիք դեռ անհանգիստ էին. ո՛վ գիտէ, դեռ ինչե՛ր կարող էին պատահել. Սիպակ-Սարն իր տեղն էր, եւ կարկաբէր ամպերի ժամանակը դեռ չէր անցել: Վախուորում արտաքերն ամեն առաւօտ, ամեն իրիկուն, նոյն իսկ գիշերն արքնացած ժամանակ երկնի բոլոր կողմերն էին փնտրում, զննում եւ ուրախանում, երբ կասկածելի բան չէին գտնում այնտեղ: Ամեն օր բոլորի բերաններում աղաչանք-պաղատանք կար ուղղած սրբերին եւ անպահոյն աղօթիներ՝ առ Աստուած:

Այդպէս յուզումնալից օրերն անցնում էին միմեանց յետեւից եւ իւրաքանչիւր անցած օր ուրախացնում էր գիւղացիներին, որովհետեւ օրն անցնելուց՝ նպատակն էր մօտենում. իսկ ցանքները հետզհետէ հասունանում էին, եւ վերջապէս եկաւ ժամանակը, երբ արեւը վաղանած, դեղին, լիքը հասկերով խալաւային դաշտերում:

Հնձուորները մանգաղին սրած՝ արեւը մտան:

Թումաս-ամին եւս խռովայոյզ արժար՝ ամեն օր այցելութեան էր գնում արեւին. նա է՛լ էր վախենում երկնից եւ, քեեւ ցոյց չէր տալիս, բայց գաղտնի անհամբերութեամբ՝ հունձն սկսելու օրն էր գուրգուրում իր մտում:

Մի օր նա իր սովորական դարձած պոյսը կատարեց Մեծ-Տափի չորս կողմով, յետոյ արքը մտաւ. որպէսզի ո՛չ մի ցողուն չվնասէ, զգուշաւոր շարժումներով անցկացաւ զանազան ուղղութեամբ ու գտաւ, որ ցորենն այժմ կատարելապէս հասունացել է, ու հենց վաղուանից հարկաւոր է գործի դիմել: Գոհ ու երջանիկ, մի հասկ պոկեց, տրեւեց ափում, ու հաշուեց հասիկները. ուղիղ յիսուն ու երկու հաս էին՝ վարդափայլ, չաղ-չաղ, եւ, որ զխաւորն է՝ չուխս էին. նշան յաջողութեան:

— Պա՛հ-պա՛հ... Թումաս-ամին մատաղ լինի ձեր ռանգին. ես որքան չա՛ղ եմ,—ասաց Թումաս-ամին եւ ծիծաղեց երեխայական ջիւշ ծիծաղով:

Արեւը տափ էր, ընկուզեցնու տակը՝ հով: Թումաս-ամին եկաւ, իր սովորական, սիրագեղ հայտացով նայեց ծառին ու նստեց նրա տարածած քանձր շուրջում, նախօրոք ցորենի հասիկները գրաւանում տեղաւորելով: Ամառային այդ շոգին, ընկուզեցնու տակի հովը մի երկնային զանձ էր Թումաս-ամու համար, եւ նա չուխան հանելով՝ ծալեց ու վրան կոթեց:

Դաշտի այս ու այն կողմից երբեմն հնձուորների աշխույժ բերող բացական յուրաներն էին տարածում, երբեմն էլ՝ նրանց արեւից-արեւ արած գոյցների ձայնը: Թումաս-ամու աչքի առաջ, Մեծ-Տափի արեւն էր ծովածաւալ ծածանում, իսկ երկնում, մեկ-մեկ՝ լեռներից այդ կողմերն անցած բազմերն էին անվերջ շրջաններ կազմում վերելում: Մի բարակ գեփիւռ, որտեղից-որտեղ, բարձրացաւ դաշտի մի ծայրից, արեւն իրար տալով հասաւ ընկուզեցնուն, եւ նրա տերեւները սլաքային անուշ սոսափիւնով:

Հողի մարդը, իր հողի վրայ, բնութեան ծոցում. վերացած՝ բուլացաւ, մեղկացաւ, կամաց-կամաց սկսեց ննջել, եւ

սեսնելով, որ Բուր յաղթում է, չուխան փռեց, փափախը դրեց գլխասակին ու ֆնեց մի խաղաղ, հանգիստ ֆնով:

Երեւի Բուր երկար էր սեւել, որովհետեւ երբ արքնացաւ, ընկուզեցնու շուաֆը բաւական ձգուել էր ներքեւ: Թումաս-ամին չգարմացաւ դրա վրայ, որովհետեւ պատահել էր, որ դրանից էլ աւելի երկար էր ֆնել ու հանգստացել իր Փանփոփիկի շուաֆում. բայց նա գարմացաւ, երբ ծառի բնի մօտ Գասպարին տեսաւ, գլուխը դրած քելին ու ֆաղցր ֆնած:

— Պա՛յ ֆեզ մասաղ, բալա-ջան...—գգուանով խօսեց Թումաս-ամին ու ծիծաղեց գսպուած ծիծաղով.—երեխաս եկել է ու ֆնել, իսկ ես չեմ իմացել:

Ապա վեր կացաւ, չուխան վերցրեց, մօտեցաւ Գասպարին ու հանդարտութեամբ ծածկեց նրան. բայց որքան էլ շարժումներն զգոյ՝ այնուամենայնիւ, չուխայի հպումից Գասպարն արքնացաւ, ձգուեց, ձգձգուեց, սկզբում չիմանալով քե որտեղ է գտնուում, ֆնկոտ հայեացքով նայեց այս ու այն կողմ, ու նոր միայն սրափուելով՝ վեր բռաւ, նստեց, իր պատահական դեմքին մի ժպիտ խաղացնելով:

— Ե՛րբ ես եկել, մասաղ,—խանդաղասանով հարցրեց Թումաս-ամին:

— Շատ ժամանակ է,—պատասխանեց Գասպարը.—երբ եկայ, շուաֆը ծառի տակին դեռ բոլորած էր:

— Ախր դու բաղումն էիր. մեծ առուս պե՛տ է մաքրել:

— Մաքրել, վերջացրել եմ, ամի՛,—հպարտ-հպարտ կանչեց Գասպարը:

— Բա ինչո՞ւ ես եկել:

— Դու այստեղ էիր, նրա համար... համ էլ ասեցի, գնամ, տեսնեմ արժոյ վաղանե՞լ ե... սիրես ուզում եր. մի շաքար կայ, որ չեմ տեսել:

Թումաս-ամին զմայլանով նայեց բոռանը: Գասպարն է՛լ էր սիրում հողը, նա է՛լ էր հետաքրքրւում արտով. իսկ այդ մխիթարական էր պապի համար.—երբ ես չեմ լինի, քողմում եմ որդիք ու բոռներ, որոնք նոյնպէս կը շարունակեն հողը մշակել, հերկել ու ցանել, նոյնպէս կը կատարեն այն աստու-

ծային գործն, ինչպէս ես՝ իմ ամբողջ կեանքում,—մտածեց Թումաս-ամին եւ բոռանը գիրկն առնելով, պաչեց ու ասաց:

— Լաւ ես արել, ամին ֆեզ մասաղ. սիրի՛ր Մեծ-Տափը, որ նա էլ ֆեզ սիրի... Երբ ես էլ ֆո չափ փոքր էի, հայրս այդ նոյն խրան ինձ տուեց. եւ ես, քեւ փոքր էի, բայց հասկացայ նրան, ասածները կատարեցի ու բախտաւոր եղայ. հիւսնա էլ դո՛ւ ինձ լսիւ, որ բախտաւոր լինես —Թումաս-ամին լռեց, խորհուն դեմքով նայեց դռնին, եւ ձեռքը Գասպարի գլխին դնելով, շարունակեց:—Հողի հետ գործ ունեցողը իրա գլխի տերն է, վիզ չի ծռում մարդկանց մօտ. ոչ անձն է խնդրում նրանցից, ոչ արեւ. նա միայն Աստուծոյն է հանաչում: Աշխատանքից չվախենա, քե չէ՛ հողը չը խռովի ֆեզանից եւ ապրուստ չի տայ. երբ մասնորիկ կոտոր դուրս գան ու մօրքը նախնայի՝ չափսոսաս, չտրտնու. այդպիսի ձեռներով վաստահանում է, որ հալալ է. եւ ընդհակառակը՝ եթէ ուրիշ չարչարուողի ձեռքի հացից քե՛կուզ մի քիֆէ խլես, հարաւ է, որովհետեւ այն ֆո աշխատանքի չէ, ֆո ֆրսիքից արդիւնք չէ: Ազան չլինի՛ս: Տեսնո՞ւմ ես ինձ. վաքսուցնեմք տարեկան եմ, միշտ աշխատել եմ, միշտ ֆրսնել, շատե՛րն եմ եկել, իմ ֆրսիքս չափել ու տարել, բայց էլի ի՛մ երես է պարզ, ի՛մ խիղճ է մաքուր, եւ յոյս ունիմ, որ պարզեմս Աստուծոյ առաջը դուրս գամ. դու էլ արա՛ այն, ինչ որ ես եմ արել... Լսո՞ւմ ես, բալա-ջան:

— Լսում եմ, ամի,—սպաւորում արտով պատասխանեց Գասպարը:

— Հա, ֆեզ մասաղ. լսիւ, եւ մի՛ մոռացիր: Իսկ այժմ գնանք տուն, որ պատրաստենք վաղն առաւօտեան հունձն սկսելու:

IX

Հետեւեալ առաւօտը ծեղր դեռ նոր բացուած՝ Թումաս-ամին իր որդիներով ու աշխատանքի հասած չորս մեծ բոռներով, Մեծ-Տափի ընկուզեցնու տակ էր գտնուում: Օգր բարձր էր, զով ու տրամադրող դեպի գործ, բայց երկնքի պարզու-

քիւնից ու վաղորդեան հովի բացակայութիւնից երեւում էր, որ օրը տաք է լինելու, այնպէս, ինչպէս սովորաբար տաք է լինում ամառն, արեւում:

Թումաս-ամին ջանել մարդու արագ ու վստահ շարժումով հանեց չուխան ու արխայուլը, հագին բողբոջով միայն կապոյտ ներկած, դադաֆէ շապիկը. նոյնպիսի կապոյտ գոյնով քաշկինակի երկու ծայրերը յետեւից վրայ բերելով, պնդացրեց նակաշին քեքել հանգոյցով, կաշուէ գոգնոցը կապեց, լորենու չոր փայտից շինած կեռ մասնոցներն անց կացրեց ձախ ձեռքի մասներին ու մանգաղը վերցնելով, դարձաւ իւրախններին:

— Ամին ձեզ մասաղ, Էսոր սուրբ օր է, սրտերդ մաքուր մտք արք. ամեն մի հասկը, որ կտրելու էք, լաւ իմացեք, որ Աստու սուածն է. ինչ որ Էստեղից ստանանք, Աստուց ենք ստանում եւ ոչ մարդկանցից, իսկ ինչ որ Աստու ձեռքից ենք ստանում, սուրբ է. դրա համար եմ ասում, քե՛սրտերդ մաքուր մտք արք, եւ չտրտնուցեմ, երբ յոգնեք. ընդհակառակն՝ ուրախացեք, երբ որ ֆրսնեք. միշտ ասել եմ եւ մինչեւ մեռնելու օրս պէտք է շարունակ կրկնեմ, որ առանց ֆրսինքի հացը հալալ չէ... Դե, ձեզ մասաղ, Աստու անունը կանչեցեք եւ սկսեմք:

Թոռներից մեկը, որ պակասաբանով ականջ էր դնում պապին, մի տանուր տարեկան պատանի, կանչեց:

— Ամի, դու հերկել ես, ցանել, ամբողջ տարին չարշարուել, քո՞ղ հնձելն էլ մնայ մեզ. կհասցնենք, շատուր ենք:

Թումաս-ամին զգացուեց քուռն հոգատարութիւնից:

— Մասաղ լինիմ իմ խղիմսանով, խելօք բալիս, — ասաց նա. — չէ, բալա-ջան, սխալում ես. ես չեմ չարշարուել, այլ աշխատել եմ. եւ երբ չաշխատեմ, կը հիւանդանամ... ա՛յ, երբ որ դու էլ, Աստուած պանի, իմ չափ մեծանաս, են վախճը կը տեսնես, որ ամին ուղիղ էր ասում:

Վերջացրեց Թումաս-ամին, մօտեցաւ արքին, — «Յիսուս-Քրիստոս, Դո՛ւ մեզ օգնես» — մոմնջաց եւ մասնոցներով զինած ձախ ձեռքով հասկերի մի փունջ նանկելով, աջով մանգաղի բերանն առաւ:

Այդ րոպեին Թումաս-ամին համակել էր նոյն զգացմունքն, ինչ որ ամիսներ առաջ, սերմը գցելիս. — հանդիսաւորութիւն, կրօնական խորհրդաւորութիւն, կատարած գործի վստախեան գիտակցութիւն... Մեղմով խելաւորող ցորենի իւրաքանչիւր դեղնագոյն փունջը ձեռքը հաւաքելիս, հրճուանքից ուռչում էր նրա սիրտը: Նա տեսնում էր, որ ամիսներ առաջ հողին յանձնած յոյսերն այժմ բեղմնաւորուած, պսակուել են լի ու լի: Նա մի առ մի վերջիւում էր իր կրած հոգեկան ապրումներն սկսած այն խորհրդաւոր օրից, երբ ինքն առաջին ակօսն անցաւ իր եզներով Մեծ-Տափի վրայ, մինչեւ այսօր, երբ, ահա՛ մանգաղը ձեռքին, իր քափած ջանքերի արդիւնքն էր հաւաքում: Նա հպարտանում էր իր կատարած գործով. ուրիշի աշխատանքը չէ, որ անարդար կերպով նա պէտք է վայելի, այլ իր սեփական. — ինքն է ցանել, ինքն է հերկել, ինքն է ուրախացել, երբ հողին պահ տուած սերմերի ծլելն է տեսել, ինքն է դուրացել, երբ ամպերը պատել են երկինքը, եւ ինքն է դարձեալ, որ այժմ ահա՛, ֆրսինքը նակաշին, վաքսունունիկը երկար ու ձիգ տարիները մեջքին շալակած, աշխատանքի կոշտերով զարդարուած ձեռքին մանգաղը բռնած՝ իր հալալ աշխատանքի պսակն է հիւսում Մեծ-Տափի կրծքին: Եւ այդպիսի հոգեպարար խոհերով տարուած՝ Թումաս-ամին չէր զգում. քե մի կոպիտ, յոգնեցնող գործ է կատարում, այլ խորապէս համոզուած էր, որ ինքը, Մեծ-Տափը, մանգաղն ու հասկերը հոգեպէս շողկապուած իրար հետ, մի օրգանական ամբողջութիւն են կազմում, որ մանգաղը ոչինչ է առանց Մեծ-Տափի, Մեծ-Տափն՝ առանց հասկերի, եւ դրանցից իւրաքանչիւրն առանձին-առանձին նոյնն են զգում ու մտածում, ինչ որ ինքը՝ Թումաս-ամին:

Արեւը փոքր առ փոքր բարձրանալով, այժմ իր նառագայքներով աւելի ուղիղ էր նայում երկրին, եւ ամառային արեգակին յատուկ այրող ջերմութեամբ՝ վառում էր դաշտը: Մեծ-Տափի հնձուորներն ուսերնին դեմ արած արեւին, ֆրսինքի մեջ կորած, առանց հանգստանալու, մեքենայացած, իրանց դժուարին գործն էին առաջ տանում. նրանցից մեկն ու մեկը

երբեմն կանգնում եր վայրկենաչափ, ուժերն աւելացնելու համար լիարժեք շունչ փառում, նակասի ֆրիկներ մասով ծլացնում, ու կռաւարով, նորից շարժում մանգաղը: Իսկ ընկուզենին արտի վերելի ծայրում կանգնած, մի կաշառող, հովաւուն շուտք եր տարածել սակր. բայց ո՞ւմ կարող եր նա գրաւել այդ ժամին իր սփանչելի շուտքով, փանի որ արեւն եր օրուայ տեր, եւ ֆրիկներ՝ գործի վնասողը:

Մասաղ հնձուորներից մեկը ձեռքին գնումը հասկերի փուկը ծղոտով ձեղապատ տալով դրեց գետնին, գոգնոցի բուլացող կապերը պնդացրեց գոտիանելու եւ աչքը գցելով ընկուզենուն, անձկութեամբ նայեց նրա քանձը շուտքին:

Թումաս-ամին նկատեց քոռան հայեացքը, ժպտաց իր արձում, ու, քե՛ր քոռան ինքնասիրտը չլիքաւորելու եւ քե՛ր նրա դէպի շուտքն զգացած ցանկութեամբ քեկուզ մի փառի բուլքով յագուրդ տալու համար, կանչեց:

— Բալա-շան, քեզ մասաղ, մանգաղդ մի բեր, տեսնեմ:

Թոռը մօտ վազեց:

Թումաս-ամին առաւ նրա ձեռքից մանգաղը, զննեց չորս կողմից ու ասաց:

— Բա՛... ասամենք բոլորովին ֆոռացել են. տրանով հնձել չի կարելի, կոներ կը փռի... վազիր, մասաղ, ընկուզենուն տակ նստի, գրպանումս մի փոքրիկ խաւսոց կայ. հանիր ու մանգաղդ մի լա՛ւ արի:

Թոռը լսեց պապի ասածները, մի քիչ կանգնեց, բայց իր պատանեկան հոգով զգաց նրա գաղտնի միտքը. մանգաղը նոր եր, ասամենք՝ սուր. պապը հանգստանալու եր ուղարկում:

— Չե՛, ամի, կարծում ես, յոգնե՞լ եմ. չեմ յոգնել, միայն ֆրիկնեմ եւ մի քիչ նեղացնում, մեկ էլ հասկերի սուր-սուր փոսերը, որ երբեմն դուռ են ընկնում, — վրայ բերեց նա, եւ որպէսզի ապացուցի, քե, իսկապէս չի յոգնել. յետ վազեց իր տեղն ու աւելի՛ քափով մանգաղը գործի դրեց:

Դաշաւալարում օդը ջեռուցած հնոցի նման սկսեց հուրհրատել. հողմաղացները, որ երբեմն-երբեմն երկնում երեւա-

լով, կանգ էին առնում, քեւերնին քափ տալիս, նրանք էլ փախան դէպի ժայռերի ծերպերը կամ բլուրների կատարները, այնտեղ խաղացող զեփիւռ նարեւու. դաշտերը մնացին ծոյլ, դանդաղաշարժ կանաչ մարեխներին ու հնձուորներին, որ տապից խառնելով, միանգամայն ֆրեւողող եղած, կենսաւնացած՝ շարունակում էին հնձել, սակայն առանց ձայն-ծայուն հանելու. ոչ ժամանակ կար, ոչ էլ ախորժակ՝ մի խօսք խօսելու: Միայն Թումաս-ամին եր, որ որքան էլ ֆրեւած, մեջքը ցաւելիս, որքան էլ քիկուկն ու ուտերը արեւից դաղուելիս՝ գոհութեամբ փառք եր տալիս Աստուծոյ, որ այդպէս միտք իր ժամանակին բարիք ե հասցնում, գործաւորների չարչարանքն արդիւնաւորելու. աշտանը, հերկի ժամանակ անձրեւ ու մեզ՝ հողը փխրուն դարձնելու, ձմեռը ձիւն՝ ծիլերը ցրեց ապահովելու, գարնանն անձրեւ՝ արտերը ջրելու, իսկ այժմ, ամառը կրակի պէս արեւ՝ հունձը, խուրձերը չորացնելու, որպէսզի կալում հեշտութեամբ ձեռնուին: Եւ այդ բոլորը հոգում եր բնութիւնը. ինչպէ՛ս տեսնալ...

Կեսօրին քիչ մնացած, ուրախ բացականութիւններով, հարաւ-հրոցով՝ զիւղից ծայր տուն մի խումբ կանայք ու երեխաներ, կապոյցներով բեռնաւորուած. հնձուորների համար հաց էին տանում: Միմեանց բոցբոցելով, բարձր բեղոցներով նրանք հասան դաշտի բերնին, այդտեղից բաժանուելով փոքրիկ խմբակների, զանազան ուղղութիւններ վերցրին, իսկ չորս հոգի ծռուեցին դէպի Մեծ-Տափը:

Թոռներից մեկը գրեթէ բուլացել եր, բայց ինքնասիրտը թիւնը թոյլ չեր տալիս, որ մանգաղը դնէ գետնին եւ աւե. — էլ չեմ կարող, — այլ ուժերի վերջին բեկորները հաւաքած՝ առաջանում եր, բերանը լայն բաց անելով, որ աւելի շատ օդ կաւորանայ ներս ընդունել, քեւ տալ ու հեղձուկ եր օդը: Բայց ահա՛ նա նկատեց հաց բերողներին. նրա սիրտը բնական արագ ու արագ եւ գերազույց հրեւումնի մի փայլ խաղաց երեւին:

Միւսներն էլ տեսան հաց բերողներին ու նոյնպէս հրեւեցին, որովհետեւ իրանք էլ էին յոգնած, բեգարած. արեւը փառք եր նրանց, ուժաքափ արել:

Թումաս-ամին ձեռքը նակասին դնելով, նայեց դեպի արեգակը. ինչքան էր բարձրացել. ինչպե՞ս շուտ էր անցել օրը... Երեւի արդեն կեսօր էր, որովհետեւ երբ ուղիղ կանգնեց, իր շուարքը ոտների մօտ գտավ: Հաշտելով՝ ուր ժամ աշխատել էին անդադար. այժմ հարկաւոր էր հանգստանալ:

— Փոփոխիկը կանչում է, բայե՛ք,— ձայն տուեց Թումաս-ամին.— գնանք, մի տեսնենք ինչպիսի շուտ է պատահել մեզ համար:

Հնձուորները ծանր աշխատանքից յետոյ, երբ ընկուզենու տակ հանգստանալու մօտեցաւ, կայտառացած՝ մի-երկու հանկ էլ հնձեցին ու շուտ եկան դեպի շուարք: Հասնելով ընկուզենու տակ, քափ տուին փոսերն իրանցից, յետ արին գոգնոցն ու մօտեցան մօտիկ աղբիւրից բերած՝ ձիւնի պէս պաղ ջրով լի կժերին: Երեւի սառը ջրի պատահած հանդիպում էր մեծ, որովհետեւ հնձուորները հետքեր չէին ձգում կժերից. դօշին կամ նակասին խիստ ջրի շրջանից յաջորդում էր մի երանելի, հոգեզմայլ դրութիւն:

Մեծ հարսը հնձուոր պատանիներին նորից սառը ջրով ջրոգող արեց եւ Թումաս-ամուց անխօս լինելով, որդու ականջին շփեց:

— Մասաղ լինեմ քեզ, շա՛տ ես յոգնել:

— Ձե՛ք,— հպարտացաւ որդին.— հունձ անելուց կը նեղանա՞նք... մի ամիս հունձ անեմ, հոգս չէ. միայն արեւն է դադում, ա՛րեւը:

— Վո՛յ, քու ջանքի մասաղ գնամ ես,— փաղափայտեց ամաց մայրն ու կուծը շուտ տուեց որդու գլխին:

Որդին ձեռներով չմփշմփացրեց ջուրը վզին ու նակասին, գլխին ու դօշին, ապա սառը հոսանքին դիմանալ չկարողանալով, պինդ-պինդ քրքշալով՝ փախաւ:

— Հորքի լողացումն էս, հա՛, հարսը,— համար արեց Թումաս-ամին.— է՛հ, ի՞նչ անենք, լողացում, դէ ես հորք չեմ, գոմէս եմ դառել, պրծել, էլ ինձ նայող չկայ:

Հարսը խորամանկօրէն ժպտաց, ապա կուծը նանկելով,

քուտ ամուտ մօտ, եւ մինչեւ ամին կ'ուշաբերուէր, ջուրը— փ/ք-փ/ք-փ/ք-շուռացրեց նրա գլխին:

— Հե՛րիք է, հե՛րիք է, շան աղջիկ,— գոռաց Թումաս-ամին, ֆահ-ֆահ ծիծաղելով.— հե՛րիք է, քեզ մասաղ, ինձ էլ հորք չենեցիր:

Ընկուզենու տակ իրենց ընդհանուր ուրախութիւն, եւ կարծես փչ առաջ այդ հնձուորները չէին, որ արեւի տակից փչ էր մնում պայքերին:

Լուացուելուց յետոյ նստեցին հաշտելու:

Անուշ էին քանապուրն ու մածուկը: Հնձուորներն ուտում էին մի առանձին ախորժակով. այնպիսի ախորժակով, որ քուտ էր քե՛ իւրաքանչիւր կտոր, որ նրանք եւ կուլ տալիս, մի կենարար դեղ է, որ իսկոյն մարտնչելով՝ երակներում պիտի խաղայ: Հաց, կերակուր ուտելը ոչ մի բանաստեղծականութիւն չի պարունակում իր մէջ, սակայն ով որ նրանց այդ բոլորին տեսնէր հաշտելիս՝ Թումաս-ամու պէս կ'ասէր.— «հալա՛» է:—

Ճաշից յետոյ, Թումաս-ամին նորից լուացուեց, ապա փնտրեց հայեացք գցեց Մեծ-Տափին.— ինչքան շա՛տ էին հնձել եւ որքա՛ն մաքուր... արեւի մի կողմը, բաւական տարածութեամբ՝ խուզուած, մերկացած էր. բոլոր երեւոյթին, հնձածը պակաս չէր լինի հարիւր ու յիսուն խուրձից:

Թումաս-ամին ժպտաց ինքնաբաւականութեամբ:

— Այժմ մի փչ փնտրեմ, քե՛ չէ՛ Փոփոխիկը կը նեղանայ, — ասաց նա եւ սիրտը լի փաղեցրեւորեւոր՝ պատկեց չուխի վրայ:

Նրան հետեւեցին որդիներն ու քուրները, եւ փչ յետոյ՝ կազդուրող, խաղող փունջ իր գիրկն առաւ ընկուզենու շուտում պատկած աշխատանքներին:

Երկու ժամ տեղի փոփոխութեամբ հանգստից յետոյ, նրանք դարձեալ ոտքի վրայ էին, բոլորովին քարմացած. կարծես առաւօտը նոր էր բացուել, եւ նրանք հենց այժմ եկան արք, իրանց մաքաղութեամբ: Թումաս-ամին ժպտում աչքերով նայեց հաց բերողներին:

— Մեծ-Տափը ձեզնից իրա բաժին ֆրսիքն է ուզում, բալե՛-ջան, —ասաց նա.— սարեք, կծերը ջրով լցրեք, յետոյ եկեք, մենք հնձենք, իսկ դուք խուրձեր կապեցեք եւ դիւ-դիւ դրեք, որ աւելի լա՛ւ չորանան:

Հարսներն ու երեխաները արագ շարժումով վերցրին ջրի մեծ ու փոքր կծերը եւ դեպի աղբիւր վազեցին, իսկ Թումաս-ամին իւրայիններով դիմեց դեպի արհ, հունձը շարունակելու:

X

Հունձը վերջացաւ: Դաշերը մերկացան ֆիշ առաջ նրանց վրայ նազանգով ծածանուող արտերից, եւ մի ֆանի ժամանակից յետոյ, գիւղացիք խուրձերն արդեն կալերը հաւաքած՝ մեծ աշխատանքի վերջին գործողութեանը ձեռնարկեցին:

Թումաս-ամին կազմ ու պարտաս՝ իր դերի մեջ մտաւ:

Ամեն սարի, կալը կասելիս, ինչպէս գիւղացիներից շատերը, Թումաս-ամին նոյնպէս գիշերները տուն չէր գնում, այլ մնում էր դաշտում, մանաւանդ որ կալը գրեթէ կապած էր գիւղին: Մի փոքրիկ, անշուք վրան սարքած՝ այնտեղ էր ապրում իր տան անդամներից մի ֆանիսի հետ, մինչեւ կալի վերջանալը: Եւ այժմ էլ, չնայելով որ կալը դեռ բաց չէր արել, արդեն երեք օր էր, որ Դասպարի հետ այնտեղ էր գտնուում, ցորենի դեզերի մօտ, Դասպարը վրանում, իսկ ինքը՝ բաց երկնքի տակ:

Զորորդ օրը մահակով չխկչխկացրեց կալին ու կանչեց Դասպարին:

— Բալա-ջան, կալը պնդել է. գնա տուն, ազուն ասա, որ իրիկունս բոլորը հաւաքուեն կալը. վաղն առաւօտեան պէտք է սկսենք կասելը:

— Ամի, բողնելո՞ւ ես, որ ես էլ ֆամեմ, — խնդրողական ձայնով հարցրեց Դասպարը:

— Թողնելու եմ, բա՛ւ. ժամանակն է արդեն, որ ամեն բան սովորես:

Դասպարն ուրախացած՝ քուռ դեպի գիւղը:

Հետեւեալ օրը, երբ լոյս աստղն աղօսացաւ, իսկ արեւելում ձեզը բացուելու նշանները երեւացին, Թումաս-ամին բարձրացաւ տեղից, երեսը լուաց, շնորհակալութեամբ լի հայեացքը գցեց երկնքին, իր իմացած աղօքը արտասանեց ջերմեամեղութեամբ եւ շուտ գալով՝ մօտեցաւ դեռ եւս ֆնած օգնականներին:

— Վեր կացեք, ձեզ մասաղ, — կանչեց նա. — վեր կացեք, սկսենք. ժամանակն է:

Ապա մօտեցաւ ցորենի դեզին, վերցրեց մի խուրձ ու ֆաշելով կալի մեջ, կանգնեցրեց կոքերի վրայ, հասկերը դեպի երկնք. — Էս Աստուծո՛ւ, — ասաց նա: Յետոյ ֆաշեց մի ուրիշ խուրձ, կանգնեցրեց երկրորդի կողքին. — Է՛ս էլ բազաւորին: Յետոյ բերեց երրորդ խուրձն ու կանգնեցրեց առաջինների շարքում. — Է՛ս էլ չունեւորներին: Ապա միմեանց յետեւից ֆաշեց դեպի կալն ուրիշ նոր խուրձեր, անունները տալով՝ քե՛ս՝մ համար է նուիրաբերում. — Է՛ս էլ ժամերին, Է՛ս էլ երկնքի քոչուններին, Է՛ս էլ դօնադին, դուրսը մնացածին...

Երբ ֆիլացող զգացմունքներով այդպէս բոլորին բաժին հանեց, Թումաս-ամին պայծառացած՝ ձայն տուեց:

— Դե, բա՛ց արեք կալը, ամին ձեզ մասաղ... ֆաշեցեք խուրձերը. ֆառատունից պակաս չլինի. ցօղունները չոր են, կը հաւցնենք:

Ամենից առաջ, ուրախ բացականչութեամբ՝ Դասպարը վրայ պրծաւ, մի խուրձ գրկեց իրանից մեծ ու նետեց կալի մեջ: Նրա քնկերները նոյնպէս հասան, եւ ժութեամբ մի ֆանի տպեւում ներս ֆաշեցին պահանջուող ֆանակութեամբ խուրձերը, իսկ Թումաս-ամին, երկու հոգու հետ կտրելով խուրձերը գրկող կապերը, կալը ծածկեց տարածած հասկերի հաւասար շերտով:

Քիչ յետոյ խումարն ու Աբուաբը մի գոյգ, Սարօն ու Ծաղիկն էլ երկրորդ գոյգը, տակից սուր կայծաւներով զինւած երկու կամն էին պստեցնում կալում: Եզները չաղ էին ու ամիսների ընթացքում կատարելապէս հանգստացած, իսկ խուրձերը՝ բոլորովին չոր. մի ժամու չափ պտոյտներ անելուց յետոյ,

կամներն իրանց գործը սեսան, եւ ցողունները բաւականա-
չափ ծեծուեցին, կտր-կտր դառան:

Քումաս-ամին եղանը ձեռքին՝ հասկերն եւ շուռ սալիս
եւ սիրով լի աչքերով՝ եզների պոչներին հետեւում: Եզներից
մեկն ու մեկը երբեմն կռանում եւ, հասկերից լիաբերան նան-
կում ու սկսում ծամել: Քումաս-ամին ժպտալով նայում եւ
նրա ծնօների շարժուելուն, եւ երբ ազին դժգոհում եւ, որ
եզները ցորենն ուտում են, սիրտը նեղանում եւ կնոջ յայտնած
դժգոհութիւնից, ու դառնում եւ նրան:

— Աստուած յսում է ասածներդ. Սարվա՛զենց աղջիկ,
մեղք ես գործում... չգիտես, որ «կալումն աշխատող եզան
դունչը չեն կապի». բա որ դրանք չուտեն, ո՞վ ուտի. չե՞ որ
իրանց հալալ աշխատանքն են ուտում:

Ազին ամսչում եւ ու լուռ, մարդու բարոյախօսութեան
դէմ առարկելու ոչինչ չունենալով:

Արեւը բարձրանալով՝ կալ կասողներին իր ոյժը ցոյց
տուեց. ֆրսինքը դարձեալ ու դարձեալ սկսեց ծորալ աշխա-
տաւորների նակասներից. բայց մի կողմից արեւը երբեք վառում
եւ, միւս կողմից էլ մեծապէս օգնում եւ կալուորներին, ցո-
ղունները կասարելապէս չորացնելով:

Կալը մօտենում եւ «դուրս գալուն». Քումաս-ամին եղանը
մի կողմ դրած՝ այժմ քիակով եւ շուռ սալիս մանրացած ցո-
ղունները. իսկ մի ժամ յետոյ, դեռ կեսօր չեղած՝ կալը վեր-
ջացաւ:

Եզները լծից ազատելով, բաց բողեցին արածելու, յար-
դախառն ցորենը հաւաքեցին կալի մեջ տեղը, եւ այդ երկար
կոյսի մի կողմին Քումաս-ամին կանգնելով, միւս կողմին մեծ
որդին՝ ֆամելիները վերցրին:

Կարծես վաղօրօք պատրաստած՝ մի բարակ, շոյող ֆամի
բարձրացաւ: Քումաս-ամին զուարթ դեմքով, ուրախ արտով՝
յարդի ու ցորենի խառնուրդից ֆամելու բերանն առնելով՝
շարժեց բարձր. ֆամին քեքել յարդը ֆեց կալի մի կողմը, իսկ
ցորենը խճաւալով քափեց կալի մեջ:

Մեծուած խուրձերի կոյսը հետզհետեւ հալուեց ֆամելիների

ջանքերից, եւ հասաւ ժամանակը, որ կալի մի կողմում յարդը
դիզացաւ, իսկ մեջ տեղը՝ վարդագոյն ցորենի մի պատկառելի
կոյս:

Քումաս-ամին էլ չէր խօսում, այլ, հոգու տրամադրու-
թիւնը դեմքին դրժումուած, ցորենից մի բուռը վերցրեց եւ
նայեց երկար: Մի ձայն այդ բուռին, կարծես երկնից, շուրջաց
նրա ականջին.

— «Քս ֆրսինք է այդ, որ մարմնաւորուել, դիզուել է
կալում. ուրիշներ չէ, այլ սեփական աշխատանք, եւ Աստու-
ած այդ հալալ է անում քեզ»:

XI

Գիւղացիք յոգնել էին. ամառային երկարատեւ, ծանր
աշխատանքը, հունձն ու կալը, խառող արեւը նրանց ֆամել,
փօրել էին. շատերի երեսի մորթը շոգից խորխառն եւ եղել.
եւ միայն գիշերուայ հովը, փլվան աղբիւրների պաղ ջուրն ու
գարմանալի ախորժակով ուտելն եւ, որ նրանց ոյժ եւ սալիս
տոկալու:

Յոգնել եւ ե՛ւ Քումաս-ամին. նա գօտկասեղում ցաւեր
եւ զգում, իսկ իրիկունները, երբ գործից յետ եւ դառնում,
մոմժում էին քեւերն ու ուտերը. բայց նա ամենեւին չէր զան-
գատում, ընդունելով, որ այդ ուրիշ տեսակ էլ լինել չի կա-
րող. եւ չպատահեց մի օր, նոր ռա բերնից մի շար խօսք դուրս
գար, չպատահեց մի օր, որ նրա երեսին չբրբար այն վնիս,
գրեթէ մանկական անմեղ ժպիտ, որ այնքա՛ն սազ եւ գալիս
նրա բարի դեմքին: Իսկ այժմ զանգատուելու խօ՛ր բոլորովին
առիք չունէր, որովհետեւ միայն վերջին կալն եւ մնացել, որ
վաղը պէտք է վերջանար, եւ որին պիտի յաջորդէին հանգստա-
նալու երկար շաբաթները:

Տարին առատ եւ. աւելի, քան առատ: Քումաս-ամին
ցորնով լցրել եւ ամբարը, սակառները, «բայշաները», նոյն
իսկ՝ գինու դասարկ կարասները, եւ էլ տեղ չունենալով, «դա-
րադամի» մի անկիւնում եւ քափել մնացածը, մինչեւ որ յե-
տոյ մի հար կ'անէր:

Գոհ եր Թումաս-ամին. եւ երբ նախավերջին կալն էլ վերջացնելով, ցորենի բեռները տուն ուղարկեց, ինքն էլ ընթերց, եւ մութն ընկնելուց՝ պառկեց կալի կողքին, վրանի առաջ, աչքը գցելով երկնքին: Ինչքան լաւ եր ֆրանսացի աշխատանքից յետոյ պառկել բաց երկնքի տակ, խաղաղ, հանգիստ, եւ նայել լեռներին, նայել երկնքին...

Հոգեգմայլ դուրսեամբ՝ Թումաս-ամին դեպի մօտակայ այգիները նայեց, որտեղ ծառերն իրանց սաղարքներով հետզհետեւ ձուլուում էին քանձառցող մթնոլորտի հետ: Արեւմուտքում աննկարագրելի, տեսողութիւն պարարող գոյներ խառնուեցին իրար: Ցանկացաւ հաշուել տեսակներն ու գոյներին անուններ գտնել, բայց չկարողացաւ, այնքան էին երփներանգ. օդը մաքուր,՝ քառացնող...

Մօտակայ կալում մեկը հազաց երկար ու կոշտ: Թումաս-ամին մի քիչ գլուխը վեր փռեց ու այն կողմը նայեց. հարեւանն եր, Առսամը, երեւի բունը չէր տեսնում, որովհետեւ պառկած չէր:

Գասպարը, որ վերջին օրերս շոգից զանգատուելով՝ վրանում քնել չէր ուզում, եւ այժմ պապի մօտ եր պառկած, կտալի վրայ, շուռ ու մուռ եկաւ եւ հին ետփնջին գցեց վրայից. — Բալաս կը մտնի, — ինքն իրան ասաց Թումաս-ամին, ձեռքը մեկնելով՝ ետփնջին փռեց Գասպարի վրայ, եւ երբ նորից ցանկացաւ տեղը սագացնել, մօտակայ տների փայտեղ լսուեց:

Առսամն եր, յիսունն անցկացրած, քախմադեմ, արեւից այրուած երեսով մի մարդ: Եկաւ, նստեց Թումաս-ամու մօտ, մեջքը յենելով խուրձերից մեկին:

— Մեջքս կտրուում է, բունս չի տեսնում, — ասաց նա. — ասեցի գնամ, մի քիչ զրոյց անենք, բալաս մեջքիս ցաւը մոռանամ:

— Լաւ եւ արեւ. իմ բունս էլ չի տեսնում, — պատասխանեց Թումաս-ամին, ուրախացած. — Եսպէս գիշերները զրոյց անելուց լաւ բան չկայ. զրոյցից յետոյ բունն աւելի փայլող է լինում, — վերջացրեց նա, եւ մի խուրձ էլ իր մօտ փռեւելով՝ յենուեց նրան:

— Հա՛, հիշես ես ասում: Միտս է, երբ... — սկսեց Առսամը, բայց հազը բռնեց, խօսքը կիսատ թողնելով. հազաց երկար, եւ երբ կոկորդը մաքրուեց, շարունակեց՝ ուրիշ բան խօսելով: — Անցեալ օրը բողազս «մլխօ» ընկաւ. հիմա ինչքան անում եմ, դուրս չի գալիս, եւ Եսպէս խեղդում է ինձ... ասեցին՝ քունդ մախօրկա փաշիր, կ'անցնի, — փաշեցի, բայց չանցաւ:

— «Մլխօն» քունդ հագեցնող է լինում, բայց հինգ օրից աւել չի փաշում. եմքան եմ ընկել...

— Հազը ոչինչ. իհարկէ, կ'անցնի. բայց մեջքիս ցաւը... ես անտէր հունձը, կալը հոգիս հանեց, պրծաւ... Եսպէս քրտնեմ կը լինի, Եսպէս տանջանք կը լինի...

— Տանջանքը որի՞ն ես ասում, Առսամ:

— Մեր կատարած աշխատանքին... սա ինչի՞ նման է. մի կտոր հացի համար՝ տարին — բոլոր, մասներնիս կեռ արած՝ հողն ենք փորփրում, մի փանի տերմ գցում, յետոյ սկսում դողալ, քե՛՛ հիմա մտնելը կը գայ, հիմա կարկուտը կը գայ, «փանգիւ» կ'անի... շուրջ չի դիմանայ. բայց մարդու նակասը պինդ է լինում, դիմանում ենք:

Թումաս-ամուն քուաց, քե Առսամը սրբապղծութիւն է կատարում, եւ ասաց յանդիմանօրէն:

— Վա՛յ, Առսամ, ինչե՞ր ես ասում... հոգուդ մեղք ես անում. մեր կատարած գործը սուրբ գործ է. մենք Եսպիսի բան չենք անում, որ ուրիշին խաբենք, կամ խաբուենք. մասաղ լինեմ հողին. առանց հողի՝ մի օ՛րս չլինի... ասում ես՝ — ֆրանում ենք, չարչարում ենք. — բայց առանց ֆրանելու, առանց չարչարելու հողը կը հերկուե՞ր, ցորենն ինքն իրան կը ցանուե՞ր, կը հնձնուե՞ր...

— Չէ, Թումաս-ամի, ես եղպէս չեմ ասում. միայն ասում եմ, քե՛՛ ախր չարչարանքին էլ չափ ու սահման ունի. քե՛՛ չէ՛՛ հեկն ծնուած օրը լուծը վզիդ դնես մինչեւ մահդ... Եղ էլ իսկի մի բանի նման չէ: Նայում եմ չորս կողմս. մարդիկ կան, որ ձեռքները ոչնչի չեն կայցնում, ֆրանքի երես չեն

կը մնայ,—իր անմահութեան գիտակցութեամբ զուարթացած՝ ասաց թումաս-ամին, մի քիչ լռեց ու աւելացրեց.—դրա համար էլ ես ասում եմ, որ մահը չկայ. որովհետեւ, եթէ մահը լինէր, կեանքը կը վերջանար:

Առսամը շարունակում էր ուշադրութեամբ ականջ դնել, առանց խօսելու. իսկ թումաս-ամին, աւելի շուտ իր մտերին պատասխանելով, շարունակեց:

— Հոգը չի մեռնում. մարդն էլ չի մեռնում: Արք որ հնձում եմք, ասում եմք պրծաւ, չորացաւ մեռաւ... Ահա՛ Մեծ-Տափն այժմ մերկ է. արք չկայ այնտեղ, բայց եկող տարի նա դարձեալ կանգուն կը լինի. եւ երբ ո՛չ մի տարի, ոչ մի տեղ էլ արք չի լինի, եւ վախճը կ'ասենք արք մեռաւ: Դրա պէս էլ՝ երբ որ ոչ մի տեղ Գասպար չի լինի, եւ վախճը կ'ասենք.—մահը կայ, թումասը մեռաւ...

Բլուրներից մեկի դռնից բուռն ձայն հանեց. նրան պատասխանեց մի ուրիշ, ու երկուսն էլ լռեցին, կարծես փոշուանդելով, որ վայրկենապէս խանգարեցին գիշերային այդ հանդիսաւոր լուսերները: Առսամը շարունակեց:

— Մարդիկ խղմանա՞նք չունին,—ասաց նա.—եթէ իմ աշխատածս ինձ բողբոջէին, կալից յետոյ կը գնայի «Միւսող-Ջրերը», մեջքիս ցար կը բռնէի... ասում եմ՝ զարմանալի ջուր է. անյոյս հիւանդը գնում է, սաղ-սալամաք յետ դառնում:

Թումաս-ամուն այնպէս երեւաց, թէ իր վերամբարձ տրամադրութեան, իր այդ վայրկեանին ապրած հոգեկան աշխարհի մէջ Առսամը մի անտառ, կոպիտ սեպ խփեց. բայց եւ այնպէս՝ հոգին լցած սիրով դեպի հողն ու երկինքը, եզնեւն ու մարդիկ, խորհրդներն ու կալը, մի քիչ լռեց եւ ասաց մեղմ ձայնով:

— Առսամ, մարդ ուրիշների խղմանա՞նք չպէ՞ս է նայի, այլ իրա սրտին. խղմանա՞նք մեր ժամի գանգակի պէս ձայն ունի, որ միշտ մեր սրտումը ձայն է տալիս, թէ՛ ես արա, ե՛ն արա. ով որ լսի, նա բախտաւոր կը լինի, ով չի լսի՝ նա Աստուծոն հակառակ է գնում: Գանգատւում ես, թէ՛ մեջքս ցաւում է. կարծում ես թէ նրանք, որ շարունակ խառն ու դուրմաշում են ման գալիս, որ մեջքներիցը չեն կռնում, թէ տա-

փից մի չոփ վերցնեն, որ սնդուկներով փող ունին,—նրանց մեջքը չի՞ ցաւում. ընդհակառակը՝ այդպիսիների թէ՛ հոգին է ցաւում, թէ՛ մեջքը, այն գանգանութեամբ, որ այդ ցաւերն աշխատանքից չէ, այլ ուրիշ աշխատանքն ունեւորւոյ. իսկ դա՛ մեղք է. մե՛ծ մեղք... Ահա՛ իմ գոհասեղս էլ ծակում է. բայց ես գիտեմ, թէ ինչո՞ւ համար է ծակում. բանել էմ ե՛... արք եմ ցանել, արք եմ հնձել, կալ էմ բակել... ասումա՞յին զորձ եմ կատարել եւ այժմ սիրտս ուրախ է, եւ իմ հոգիս հոգի ցորենի մի հասիկը չեմ փոխի մի սնդուկ արծաթի հետ: Թումաս-ամին մի քիչ շուտ առաւ ու շարունակեց.—երբ մարդ նայում, տեսնում է իրա քրոնից բեղմնաւորուած արդիւնքը, ցաւն էլ է մոռանում, դարդն էլ. դու է՛լ ուրախ սրտով նայիր քո սեփական աշխատանքի պտղին, մի գանգատուիր. եւ մեջքիդ ցաւն աչքիդ էլ չի երեւայ:

— Իհարկէ, արածովս ուրախանում եմ,—համաձայնեց Առսամը,—բայց մի քիչ չար եմ. անարդար բանը որ տեսնում եմ, սիրտս տակնուվրայ է լինում. մեջքիս ծակոցն էլ որ բռնում է, ամեն ինչ ընկնում է աչքիցս:

— Կ'անցնի, կ'անցնի... ահա՛ հանգստանալու ժամանակը գալիս է. ոտներդ մեկնիր ու հեման քնիր, որ մեջքիդ վրայ մեջք բանի, մինչեւ որ մանր դարձեալ ձեռքդ կ'առնես:

Առսամը ոչինչ չպատասխանեց. գլուխը դրեց խորձի վրայ, ոտները կուչ անեց, աչքերը երկնին գցելով՝ մի քիչ մտածեց ու քնեց:

Գիշերից բաւական անցել էր:

Դիմացի բլրի ուղղութեամբ, հորիզոնի ծայրում, երկնի կապտութիւնը մի քիչ փոխուեց, այնտեղ ինչ-որ խորհրդաւոր բան էր կատարւում: Մի քանի րոպէ ետ, եւ ահա՛ նրաւայի յղութեամբ յլի երկինքը ժպտաց, եւ կիսալուսինը մի շուրջ պերճանքով, կախարհող շեղութեամբ՝ իջաւ ասպարէզ:

Աղօս, մեղմ լոյսն ընդարձակեց թումաս-ամու տեսողութեան սահմանները, եւ նա վերացած, երեւցած՝ դիտում էր չորս կողմը: Լուսնի դուրս գալով՝ բացուել էր բնութեան մի առանձին չհնաղ տեսարան: Դիւղից վեր, կոհակաւոր լեռ ու բլուրներ իրար քիկունքի բարդուած՝ չգիտես ճշգրտում, թէ համ-

բուռում էին միմեանց. անքիւ էին այդ բլուրները, զարմանալի ձեւերով, բայց բոլորը գեղեցիկ, սքանչելի: Եւ Սիպսակ-Սարի գագաթը բլուրների հանգույցների յետեւից ցցուած դեպի երկինք, ողուլուել էր գիշերային մի դիւրական լուսով... որքան մօտիկ էր երեւում նրանից վերեւ ցոլացող շողուն աստղը. բլում էր, քե ձեռնով կարելի է հասնել, դրա համար հաշկաւոր էր միայն կանգնել սարի գագաթին:

— Փա՛նք ի պարծումս Աստուծու,— մրմնջաց Թումաս-ամին, լի երանութեամբ:

Ծանր, ֆրճազան աշխատանքից յետոյ, պէտք է որ նա իսկոյն բուն մտեր, բայց այդ մասին նա չէր մտածում. իր գեղջկական հոգով այդ բոպէին նա ընդգրկած տեղերէր, ձուլուել էր դաշտերի ու լեռների հետ եւ կարծես հասկանում էր նրանց լեզուն, որ այնպէ՛ս փայլէր շուրջում էր ականջին...

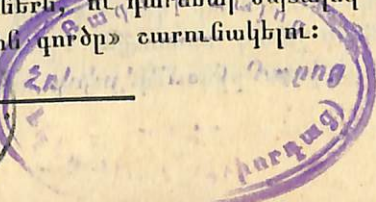
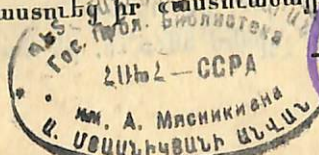
Մի քեքել հով բլուրներից պոկուելով՝ եկաւ, շոյեց Թումաս-ամու դէմքն ու սուրաց, անցաւ դեպի հարթավայրը: Ծղրիդների անհամաչափ երգերն աւելի ուժեղացան...

Թումաս-ամին տարօրինակ շարժումով կոթնեց տեղն ու մի բանի ուշադրութեամբ ականջ դնողի նման՝ մնաց փարագած: Նրան բուաց, որ դաշտերը շնչում են, շնչում են լեռնալանջերը. որ նրանք կենդանի են, եւ ինքն զգում է նրանց վիթխարի կրծքերի ելեւելքները...

Թումաս-ամին ժպտաց մի անգուգական ժպտով եւ այդ ժպիտն էլ շրթունքներին՝ ֆնեց անդորր ֆնով:

Վերելի կողմից մի ձայն, զիլ ու կկկան, բարձրացաւ, ու բաղխուելով ժայռերին, քնդուն արձագանքներով տարածուեց մինչեւ կալերն ու մարեց ջինջ օդում: Գիւղում տեղ-տեղ կրակներ սկսեցին պլպլալ. շների հաշոցները շատացան: Գիւղն արթնանում էր:

Արթնացաւ եւ Թումաս-ամին, սիրտ հանգիստ ու խաղաղ: Արթնացաւ, նայեց Գասպարին, լիեց գիշերուայ ունեցած զրոյցն ու իր ապրումներն, ու դարձեալ ժպտալով՝ պատասխանեց իր «աստուծային գործը» շարունակելու:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0320976

2 1472

ԳԻՆՆ Է 40 ԿՈՊ.

Գրքի՝ Баку, Контора Армянскаго Человѣколюбиваго
Общества. Гимназическая ул., соб. д.